

Latvija pasaules politikā: iespējas un ierobežojumi

LUB

Latvijas Ārpolitikas institūts
Rīga • 1995

K/2588

Latvijas Ārpolitikas institūts ir (LĀI) ir neatkarīga, sabiedriska bezpeļņas institūcija, kas veic Baltijas drošības jautājumu izpēti, organizē lekcijas, seminārus un apmaiņas programmas, publicē zinātniskus, informatīvus un izglītojošus izdevumus. Institūtam ir specializēta bibliotēka.

Ārpolitikas institūtam nav savas īpašas nostājas aplūkotojās jautājumos; par publikāciju saturu ir atbildīgi to autori.

Latvija pasaules politikā: iespējas un ierobežojumi
(Latvia in International Politics: Opportunities and Constraints)

ISBN 9984 - 9000 - 9 - 6

© Latvijas Ārpolitikas institūts, 1995

Zinātniskā redaktore Žaneta Ozoliņa
Teksta redaktore Maruta Dzērve
Vāka dizains: Dace Bormane
Datortipogrāfija: Jānis Deksnis

Grāmata izdota ar Zviedrijas valdības un Konrāda Adenauera fonda finansiālu atbalstu

LĀI

LATVIJAS ĀRPOLITIKAS INSTITŪTS
Latvian Institute of International Affairs

Brīvības bulvāris 32, Rīga, LV-1716, Latvija. Tel: 728 22 97, fax: 782 80 89, e-mail: liiai@com.latnet.lv

Priekšvārds

Esmur gandarīts nodot lasītājam trešo grāmatiņu no mūsu Baltijas drošības studiju sērijas. Ja pirmajās publikācijās apskatījām, kā Latvija zaudēja neatkarību (*The Destiny of the Baltic Entente*) un kā attīstījās demokrātiskā sistēma Zviedrijā - valsti, kas nezaudēja neatkarību (*Politiskās partijas demokrātiskā sistēmā: Zviedrijas pieredze*), tad šoreiz sniegti teorētiski pārspriedumi par mazām valstīm un to vietu un lomu starptautiskajā politikā. Šā izdevuma autori ir Latvijas Ārpolitikas institūta pētnieki, kuri jau trešo gadu nodarbojas ar Baltijas drošības jautājumiem.

Mums atkal ir sava valsts, bet vēl aizvien trūkst pētnieciskās literatūras latviešu valodā par starptautisko politiku un drošību. Politikas zinātnes atziņas dos iespēju pilnībā izprast Latvijas vietu pasaules politikā un aizstāvēt mūsu valsts intereses.

Ārpolitikas institūts pateicas Zviedrijas valdībai par finansiālu atbalstu mūsu pētniecības projektam, kas veltīts mazo valstu drošībai. Pateicamies arī Konrāda Adenauera fonda pārstāvētajai Baltijas valstīs, kas sedza daļu no šīs publikācijas izdevumiem.

Atis Lejiņš,
Latvijas Ārpolitikas institūta direktors

1995. gada 11. oktobrī

Saturs

1. nodaļa	
Mazas valsts jēdziens un pētījumi starptautisko attiecību teorijā: īss apskats	5
<i>Guntis Štamers</i>	
2. nodaļa	
Latvija - maza valsts Eiropas drošības sistēmā	17
<i>Andris Ozoliņš</i>	
3. nodaļa	
Mazas valsts ārpolitiskā autonomija	33
<i>Daina Bleiere</i>	
4. nodaļa	
Mazās valstis lielo valstu vidū: drošības aspekti	49
<i>Žaneta Ozoliņa</i>	
5. nodaļa	
Mazās valstis un geopolitika	63
<i>Aivars Stranga</i>	
Bibliogrāfija	80

1. nodaļa

Guntis Štamers **MAZAS VALSTS JĒDZIENS UN PĒTĪJUMI STARPTAUTISKO ATTIECĪBU TEORIJĀ: ĪSS APSKATS**

Ievads

Vēl 19. gadsimtā starptautiskās attiecības bija lielu valstu monopols. Mazo nacionālo valstu pastāvēšana tika uzskatīta kā izņēmums no kopējās likumības, ka visu valstu attīstības tendence ir kļūt lielākām, pakļaujot un pievienojot citas zemes un valstis. Mazās valstis parasti bija tikai lielvalstu politisku spēļu objekti, un to patstāvīgs iesaids starptautiskajā politikā bija minimāls. Kopš tā laika stāvoklis ir mainījies. Kopš 19. gadsimta beigām pasaulē ir radušās vairāk nekā simt jaunas valstis, kuras var uzskatīt par mazām. Mazas valstis vairs netiek uzskatītas par vēstures anahronismu, bet gan par likumsakarīgi pastāvošiem un dzīvotspējīgiem starptautiskās sistēmas subjektiem; kaut arī tās bieži vien nav, protams, vienlīdzīgas ar lielvalstīm un to iesaids starptautiskajā politikā ir ierobežots. Kaut starptautiskās organizācijās vai to institūcijās (ANO pilnsapulcē) bieži vien mazām valstīm tiek piešķirta vienlīdzīga vai proporcionāli lielāka pārstāvība attiecībā pret iedzīvotāju skaitu (Eiroparlamentā, Eiropas Padomē), tomēr jāatzīmē, ka pieņemto lēmumu īstenošana ir vairāk atkarīga no lielo valstu gribas un daudzi svarīgi jautājumi tiek izlemti, vienojoties lielvalstu vadītājiem vai viņu pārstāvjiem.

Teorētisko uzskatu attīstība

Teorētiskie uzskati par mazu valstu pastāvēšanu starptautiskajā sistēmā un to uzvedību ir attīstījušies pakāpeniski un viļņveidīgi. Visvairāk pētījumu ir publicēti par dažādu starptautisku krīžu un pārveidojumu laikiem. Var novērot arī otru sakarību - jo vairāk pieauga mazo valstu ieraksts starptautiskajā sistēmā, jo radās vairāk pētījumu. Līdz 20. gadsimta vidum nebija daudz pētījumu, kas īpaši apskatītu mazu valstu vietu un lomu starptautiskajā sistēmā. Šādu stāvokli daļēji radīja reālpolitikas uzskats, ka mazas valstis ir tādas pašas kā lielvalstis, tikai tām nav tik daudz varas. Tādēļ mazās valstis parasti tika pētītas drīzāk politisku nekā zinātnisku iemeslu dēļ. Taču gadsimta vidū blakus reālpolitikas pieejai strauji attīstījās arī citas starptautisko attiecību teorijas - pasaules kā politiskās sistēmas teorija, strukturālā teorija, atkarības teorija. Pētnieki konstatēja, ka mazas valstis daudz nopietnāk nekā lielvalstis nodarbojas tieši ar savas pastāvēšanas problēmām, un atšķirībā no lielvalstīm mazu valstu ārpolitiku daudz vairāk iespaido ārējā iedarbība, un ka tādēļ arī būtu svarīgi izskaidrot un analizēt mazu valstu politiku.

Saskaņā ar reālpolitikas (arī: neoreālisma) jeb spēka vai varas politikas pieeju, kas raksturīga lielākajai daļai pētījumu, pasaule ir politisko spēku (varu) cīņa un valstu uzvedību starptautiskajā sistēmā nosaka divas lietas - to varas lielums salīdzinājumā ar citām valstīm (iespējas ietekmēt citus) un citu valstu nodomi attiecībā uz tām. Tā kā mazo valstu varas potenciāls ir neliels, saskaņā ar neoreālisma pieeju to pastāvēšana ir drīzāk atkarīga no lielvalstu žēlastības (piemēram - lai pastāvētu kā bufervalsts starp konfliktējošām lielvalstīm) nekā no pašu gribas un rīcības. Mazas

valstis dažkārt vispār netiek uzskatītas par tādām, kuru spēks vai viedoklis būtu jāņem vērā. Atbilstoši šai pieejai tiek norādīts, ka mazām valstīm ir tikai trīs iespējas iegūt sev drošību - pieslieties kādai lielvalstij, cerēt uz (pat ne veicināt) spēku līdzsvara saglabāšanu starp lielvalstīm vai uzturēt neitralitāti (ja lielvalstis neapdraud mazo valsti).¹ Neoreālisti nepēta valstu iekšpolitikas ietekmi uz ārpolitiku, uzskatot, ka valstu vadītāji vienmēr izvēlēsies optimālo stratēģiju, lai palielinātu drošību un mazinātu risku tikt apdraudētām.²

Citu teoriju piekritēji uzskata reālpolitisko pieeju par nepilnīgu, arhaisku, saskaņā ar kuru starptautiskajā sistēmā darbojas tikai suverēnas valstis, kaut jāņem vērā, ka moderno tehnoloģiju, sakaru laikmetā pieaug ārēju spēku iespaids un arī ārpolitika kļūst vairāk atkarīga no iekšpolitiskā stāvokļa.³

Pasaules politiskās sistēmas analīzes teorija uzskata starptautisko sistēmu pirmkārt par saimniecisku sistēmu (tomēr atzīstot arī politisko spēku), vienotu organismu, kas sastāv no vienībām - nacionālajām valstīm. Tās ir neviendabīgas - atbilstoši starptautiskajam darba dalījumam un saimniecības attīstības līmenim tās tiek iedalītas vadošās valstīs, perifērās valstīs un daļēji perifērās valstīs. Šī valstu sistēma attīstās cikliski vai atsevišķos brīžos pārdzīvo stagnāciju un krīzi. Tās locekļi ir savstarpēji atkarīgi. Šī teorētiskā pieeja piešķir lielāku lomu mazajām valstīm nekā spēka politikas pieeja, jo pieļauj mazu valstu attīstības (īpaši saimnieciskās attīstības) iespējas.

Saskaņā ar strukturālo teoriju starptautisko attiecību pētīšanā valstis tiek kārtotas noteiktā hierarhijā. Šī pieeja ir līdzīga

socioloģiskai pieejai, kas attiecināta uz starptautisko sistēmu. Valstu attiecību raksturs ir atkarīgs no tā, kādu vietu katrā šajā hierarhijā ieņem (vietu nosaka pēc empīriskiem raksturlielumiem) un no tā, vai valstu intereses saduras.

Savukārt savstarpējas atkarības teorija līdzīgi kā sistēmas teorija aplūko pasauli kā sistēmu. Tikai šīs sistēmas pamatlocekļi nav visvalstis, bet gan visdažādākās funkcionālās grupas un indivīdi, kas ir savstarpēji saistīti ar daudziem pavedieniem. Šīs teorijas ietvaros liela nozīme tiek piešķirta iekšpolitikas un ārpolitikas kopsakaram. Mazām valstīm saskaņā ar šo teoriju savas drošības interesēs ir jāraizējas ne tik daudz par lielvalstu kā par dažādu transnacionālu grupu ietekmi uz šo valstu lomu sabiedrībā un politikā.⁴

Atzīmējot nozīmīgākos pētījumus, kas ir veltīti tieši mazām valstīm, pirmkārt jāpiemin Anetes Beikeres-Foksas (Baker Fox) *The Power of Small States. Diplomacy in World War II.*⁵ Pirmais šī darba izdevums iznāca 1959. gadā, otrs - 1967. gadā. Darbs rakstīts saskaņā ar spēka politikas teorētisko pieeju, tomēr tiek parādīts, ka mazām valstīm ir arī manevra iespējas, kas ir atkarīgas no daudziem faktoriem - ne tikai no lielvaru savstarpējām attiecībām un darbībām pret mazām valstīm, bet arī no mazo valstu iekšpolitiskiem faktoriem, ģeogrāfiskā stāvokļa, gan arī no tā, cik ilgi tās ir starptautiskās sabiedrības locekles. Šajā darbā tiek apskatīts un analizēts vairāku Eiropas mazo valstu - Somijas, Zviedrijas, Norvēģijas, Turcijas, Spānijas - stāvoklis un rīcība 2. pasaules kara laikā. 1968. gadā iznāca Roberta Rotšteinā (Rothstein) darbs *Alliances and Small Powers.*⁶ Tajā aplūkots, kā mainījušās mazo valstu lomas starptautiskajā sistēmā kopš 1815. gada, t.i., mūsdienu starptautiskās sistēmas attīstības sākuma. Autors centies

pierādīt, ka mazas valstis nav vienkārši lielas valstis minus vara, bet tām ir īpaša vieta un raksturīga īpaša uzvedība starptautiskajā sistēmā.

Sešdesmito gadu beigās un septiņdesmito gadu sākumā iznāca arī divi Deivida Vitāla (Vital) darbi: *Inequality of States*⁷ un *The Survival of Small States. Studies in Small Power/Great Power Conflict.*⁸ Pirmais darbā galvenokārt meklētas atbildes uz jautājumiem "kas ir maza valsts?", "kāda ir tās vieta starptautiskajā sistēmā?". Otrs aplūkoja mazas valstis konfliktsituācijās ar lielvalstīm. Deivids Vitāls neaprobežojās tikai ar mūsdienu piemēriem, viņš teorētiskajā analizē ietvēra pat antikās grieķu pilsētvalstis.

Labu pārskatu par mazu valstu pētīšanas attīstību, dažādām pieejām to definēšanā sniedz Nīlsa Armstrupa (Armstrup) 1976. gadā publicētais raksts *The Perennial Problem of Small States: A Survey of Research Efforts.*⁹ Tajā tiek analizētas arī galvenās mazu valstu ārpolitikas iespējas - neitralitāte, iesaistišanās dažādās savienībās un iesaistišanās starptautiskās organizācijās.

Līdzīgu darbu veicis Vilhelms Kristmass-Mēllers (Christmas-Möller) ar savu rakstu krājumā *Small States in Europe and Dependence.*¹⁰ Viņš pārskata svarīgākos līdz tam publicētos darbus par mazām valstīm, pievēršot īpašu uzmanību mazu valstu definīcijai, pastāvēšanas nosacījumiem un uzvedības jeb politiskās rīcības iespējām. Apskatot mazu valstu pastāvēšanas jautājumu, viņš uzsver, ka blakus militārajai drošībai pieaug ekonomiskās suverenitātes un sociālās stabilitātes nozīme. Viņš uzstāda jautājumu: "Vai pastāv īpašs mazo valstu uzvedības modelis ārpolitikā?". Un atbild apstiprina, bet ar nosacījumu, ka mazās valstis ir līdzī-

gas pēc attīstības līmeņa un neatkarības pakāpes, tomēr vēl piebilst, ka daudz kas ir arī atkarīgs no starptautiskās sistēmas iedarbības uz atsevišķu mazo valsti, tātad - no lielvalstu rīcības.¹¹

Astoņdesmito gadu vidū un beigās mazām valstīm veltītu pētījumu skaits samazinājās, bet atkal pieauga deviņdesmito gadu sākumā, jo Eiropā izveidojās daudzas jaunas valstis, mainījās arī starptautiskās sistēmas raksturs - tā kļuva no bipolāras par daudzpolāru. Tas radīja jaunu darba lauku šīs jomas pētniekiem. Šeit jāmin, piemēram, Alana Sensa (Sens) 1994. gadā publicētais pētījums,¹² kas raksturo jauno stāvokli. Autors grupē Eiropas mazās valstis četrās grupās pēc sociāli ekonomiskā stāvokļa un ārpolitikas uzdevumiem. Pirmajā grupā ir Rietumeiropas mazās valstis, kas iesaistījušās Eiropas integrācijas procesā, otrajā - Centrāleiropas, trešajā - bijušās PSRS teritorijas mazās valstis, kam ir ievērojams politiskais, sociālais un saimnieciskais mantojums no PSRS laikiem; visbeidzot ceturtais ir politiski nestabilās Balkānu valstis, kas ir militāros konfliktos un pilsoņu karā vai tā draudos. Tiek analizētas šo valstu iespējamās ārpolitikas stratēģijas dažādos Eiropas politiskās attīstības scenārijos.

Britu pētniece Mirjama Elmane (Elman) savukārt, izmantojot kā piemēru ASV ārpolitikas attīstību 19. gadsimtā, parāda ārpolitikas un iekšpolitikas saistību un konstatē, ka demokrātiskiem un parlamentāriem režīmiem ir vieglāk pieņemt optimālus ārpolitiskus lēmumus.¹³

Šīs atšķirīgās teorētiskās pieejas dod iespēju analizēt mazu valstu pastāvēšanu starptautiskajā sistēmā no dažādiem skata punktiem. Katrai pieejai ir raksturīgi savi, atšķirīgi jēdzieni un definīcijas.

Jēdzieni un definīcijas

Apskatot dažādos viedokļus par to, kas ir maza valsts, vispirms jāatzīmē, ka literatūrā, kas sarakstīta angļu valodā, lietoti termini *small state*, *small power* un *weak power*. Šeit termini *small state* un *small power* latviski tiks tulkoti tikai ar terminu **maza valsts**.

Jēdziens **vāja valsts** (*weak power*) ir saistīts ar reālismam raksturīgo pieeju mazu valsti definēt kvalitatīvi, bet tad jau, piemēram, arī Ukraina varētu nokļūt mazo valstu skaitā. Raimo Veirinen (Väyrynen) piedāvāja nošķirt terminu **vāja valsts** un **maza valsts** lietošanu, ar vājām valstīm apzīmējot saimnieciski, politiski un militāri mazattīstītas valstis, bet ar mazām - tādas, kuru potenciāls ir mazs.¹⁴ Piemēram - Beļģija ir maza valsts, bet nekādā gadījumā ne vāja, Uganda ir gan maza, gan vāja, savukārt Zaira, kura saskaņā ar kvantitatīvo pieeju (ņemot vērā tikai teritoriju un iedzīvotāju skaitu) varētu pretendēt uz lielas valsts statusu, ir vāja valsts. Tomēr šo ieteikumu nav pieņēmuši visi pētnieki.

Daudzi starptautisko attiecību pētnieki un analītiķi nejut vajadzību pēc īpašas mazu valstu definīcijas. Esošās mazu valstu definīcijas varētu nosacīti sadalīt trīs grupās.

1. Jēdziena **maza valsts** definīcija tiek atvasināta no kvantitatīviem kritērijiem - mērāmiem raksturlielumiem (teritorijas, iedzīvotāju skaita, nacionālā kopprodukta, militārā spēka un citiem, piemēram - zinātnes un tehnikas attīstības līmeņa).

2. Kvalitatīvā pieeja. Saskaņā ar to noteicošais faktors, lai kādu valsti pieskaitītu pie mazām valstīm, ir tās vājums, kas izpaužas

dažādās jomās: militārajā - tā pati nav spējīga sevi aizstāvēt, saimnieciskajā - nav spējīga konkurēt ar citām pasaules tirgū, politikā - nav spējīga ietekmēt citas valstis.¹⁵

3. Saskaņā ar strukturālo pieeju mazas valsts pazīme ir autonomijas trūkums.¹⁶ Ar autonomiju šeit jāsaprot valsts rīcības spēja, spēja ietekmēt citas valstis, lai īstenotu savas intereses (sk. šās grāmatas nodaļu "Mazas valsts ārpolitiskā autonomija").

Kvantitatīvas definīcijas piemērs ir Elmera Pliškes (Plischke)¹⁷ definīcija. Viņš un daži citi pētnieki grupē valstis lielās, vidējās, mazās un mikrovalstīs atbilstoši iedzīvotāju skaitam. Mazas valstis saskaņā ar šo iedalījumu ir tās, kurās iedzīvotāju skaits ir no 300 000 līdz 5 miljoniem. Pliške tomēr atzīmē, ka arī valstu teritorija un ekonomiskās un sociālās attīstības pakāpe ietekmē to ārpolitisko stāvokli. Citi savukārt uzskata, ka iedzīvotāju minimālā skaita robeža ir 1 miljons.¹⁸ Par teritorijas mazāko robežu parasti tiek minēti 20 000-25 000 km².¹⁹ Līdzīga pieeja ir sastopama diezgan bieži.²⁰ Šādu definīciju lielākais trūkums ir tas, ka skaitliskās robežas ir subjektīvas. Piemēram, E. Pliškes izvēlēta iedzīvotāju skaita minimālā robeža (300 000), ir tik maza, iespējams, tāpēc, lai arī Islandi vēl ietilpinātu mazo valstu skaitā.

Kvalitatīvās pieejas piemērs ir Anetes Beikeres-Foksas darbā *The Power of Small States. Diplomacy in World War II* dotā definīcija. Par mazām valstīm tiek nosauktas tās, kuru iespaids ir jūtams tikai tām tuvā reģionā - atšķirībā no lielvalstīm, kuras iespaido stāvokli tālu no savas teritorijas.²¹ Šāda definīcija ir nenoteikta un nepilnīga, tādēļ citi pētnieki centās to precizēt.

Olavs Knudsens (Knudsen) pauda uzskatu, ka valsts mazums var izpausties tikai atbilstošā situācijā un salīdzinājumā ar kaimiņvalstīm.²² Par mazu valsti viņš uzskata to, kuras pašas spēks ir redzami mazāks par vismaz vienas kaimiņvalsts spēku. Šāda definīcija piešķir lielu nozīmi videi, kur atrodas valsts (ņem vērā ģeogrāfisko izvietojumu, kaimiņvalstu lielumu un stiprumu). Tomēr saskaņā ar šo definīciju jēdziens **maza valsts** kļūst relatīvs. Tā, piemēram, salīdzinājumā ar Beļģiju Luksemburga ir maza valsts un tāpat Beļģija ir lielvalsts attiecībā pret Luksemburgu; un savukārt Beļģija ir maza valsts salīdzinājumā ar Franciju. Līdzīgu pieeju savos pētījumos izmanto Roberts Rotšteins. Viņš, nedodams savu definīciju, nošķir tipiskās mazās valstis no citām. Par tipiskām mazām valstīm tiek uzskatītas tās, kas jūtas iesaistītas lielvalstu politikā, t.i., lielvalstis tās vai nu apdraud vai var potenciāli apdraudēt, jeb vai arī - tās, kas apzinās, ka nevar panākt savu drošību pašu spēkiem vien.²³

Savukārt Raimo Veirinsens²⁴ ir noteicis vairākas pazīmes, kas piemīt visām mazām valstīm:

- 1) zemāka ranga statuss. To var noteikt, gan salīdzinot mērāmus lielumus, gan ņemot vērā pašas valsts atziņu par piederību zemākam rangam;
- 2) liels ārējais iespaids uz valsti;
- 3) no citām valstīm atšķirīga uzvedība;
- 4) no citām valstīm atšķirīgas intereses;
- 5) mazām valstīm ir īpaša loma pasaules politikā un to vadītājiem - īpaša izpratne par šo lomu.

Šī definīcija ir visaptveroša, tomēr tā prasa īpaši paskaidrot katru punktu un tādēļ ir pārāk sarežģīta praktiskai piemērošanai (atšķirībā no Knudsenas definīcijas).

Mazliet skaidrāka definīcija, kuru var pieskaitīt tiklab pie kvalitatīvajām kā pie strukturālajām, ir Mirjamai Elmanei.²⁵ Viņa uzskata, ka mazas valsts pazīme ir ierobežots potenciāls jeb ierobežotas spējas un resursi, lai varētu īstenot vēlamu ārpolitiku. Tas izpaužas faktos, ka mazai valstij ir ierobežotas iespējas 1) iespaidot lielvalsts drošības politiku vai apdraudēt lielvalsti; 2) aizstāvēties pret sev nevēlamu lielvalsts rīcību vai uzbrukumu, ko tā ir formāli motivējusi.

Kā redzams, Latvija saskaņā ar jebkuru definīciju ir pieskaitāma pie mazām valstīm. Saskaņā ar kvantitatīvo pieeju - tā ir maza gan iedzīvotāju skaita, teritorijas, nacionālā kopprodukta, gan militārā, zinātniski tehniskā un saimnieciskā potenciāla ziņā. Ņemot vērā citas pieejas - Latvija atrodas blakus valstij, kas ir ar lielāku potenciālu nekā pati; Latvija ir saimnieciski atkarīga no Krievijas un saskata tajā potenciālu apdraudējumu.

Pasaules valstu ārpolitiskās aktualitātes ir atšķirīgas. Ja lielvalstis cenšas palielināt savu iespaidu starptautiskajā sistēmā, tad mazo valstu (arī Latvijas) galvenie mērķi ir neatkarības nodrošināšana un autonomijas (rīcības spējas) pilnveidošana. Īstenojot šos mērķus, Latvijai tomēr jāņem vērā dažādi iekšējie un ārējie ierobežojošie faktori.

Atsauces

¹ Väyrynen, R., 'Small states in different theoretical traditions of international relations research,' ed. O. Höll, *Small States in Europe*

and Dependence (1971), pp. 87-88.

² Elman, M.F., 'The foreign policies of small states: challenging neorealism in its own backyard,' *British Journal of Political Science*, vol. 25, no. 2 (Apr. 1995), p. 172.

³ Holsti, K.J., *Change in the International System* (Edvard&Elgar: Aldershot, Brookfield, 1991), p. 55.

⁴ Turpat.

⁵ Fox, A.B., *The Power of Small States. Diplomacy in World War II* (The University of Chicago Press: Chicago, London, 1967).

⁶ Rothstein, R.L., *Alliances and Small Powers* (New York, London, 1968).

⁷ Vital, D., *Inequality of States* (Clarendon Press: Oxford, 1967).

⁸ Vital, D., *The Survival of Small States. Studies in Small Power/Great Power Conflict* (Oxford University Press: London, 1971).

⁹ Armstrup, N., 'The perennial problem of small states: a survey of research efforts,' *Cooperation and Conflict*, vol. 11, no. 3 (1976), pp. 163-182.

¹⁰ Christmas-Möller, W., 'Some thoughts on the scientific applicability of the small state concept: a research history and a discussion,' ed. O. Höll, *Small States in Europe and Dependence* (Vienna, 1983), pp. 35-103.

¹¹ Turpat, 46.-47. lpp.

¹² Sens, A., *The Security of Small States in Post-Cold War Europe: A New Research Agenda?*, The University of British Columbia, Institute of International Relations, Working Paper, no. 1 (Jan. 1994).

¹³ Skat. Elman (2. atsauce).

¹⁴ Väyrynen, R., 'The positions of small powers in the West European network of economic relations,' *European Journal of Political Research*, no. 2 (1974), pp. 147-149.

¹⁵ Turpat, 145. lpp.

¹⁶ Turpat.

¹⁷ Plischke, E., *Microstates in World Affairs. Policy Problems and Options* (Washington, D.C., 1977), p. 15.

¹⁸ Dommen, E. and Hein, Ph. (eds.) *States, Microstates and Islands* (Croom Helm: London, Sydney, Dower, New Hampshire, 1985), pp. 23-24.

¹⁹ Turpat.

²⁰ Clarke, C. and Payne, T. (eds.), *Politics, Security and Development of Small States* (London, 1987).

²¹ Skat. Fox (5. atsauce), 3. lpp.

²² Knudsen, O.F., *Sharing Borders With a Great Power (An Examination of Small State Predicaments)*, NUPI Report, May 1992, p. 6.

²³ Skat. Rothstein (6. atsauce), 4. lpp.

²⁴ Skat. Väyrynen (1. atsauce), 92.-98. lpp.

²⁵ Skat. Elman (2. atsauce), 171. lpp.

2. nodaļa

Andris Ozoliņš

LATVIJA - MAZA VALSTS EIROPAS DROŠĪBAS SISTĒMĀ

Ievads

Mēģinot apzināt Latvijas vietu, lomu un izredzes pasaules valstu saimē, ārpolitikas eksperti un politiķi gandrīz vienprātīgi pieskaita Latviju mazām valstīm. Tomēr samērā reti tiek sniegts racionāli pamatots šī jēdziena skaidrojums un apzinātas no tā izrietošās reālās sekas. Šīs brošūras pirmajā nodaļā lasītājs tika iepazīstināts ar mazu valstu teorijas attīstību, nozīmīgākajiem virzieniem un pamatjēdzieniem. Šajā nodaļā es aplūkošu tās sekas, kas jebkurai valstij izriet no piederības pie mazām valstīm, kā arī analizēšu dažus īpašus faktorus, kas sarežģī tieši Latvijas kā mazas valsts iespējas nodrošināt sev vietu Eiropas un pasaules drošības sistēmā.

Strukturālie faktori

Starptautiskajai sistēmai piemīt noteikta struktūra, un tās funkcionēšana lielā mērā nosaka atsevišķu valstu pozīciju un iespējamās rīcības alternatīvas. Gan lielas, gan mazas valstis ir atkarīgas no šīs struktūras un funkcionālajiem procesiem, bet tikai lielām valstīm piemīt spēja šos procesus reāli ietekmēt, kurpretī mazu valstu iespējas šeit ir ļoti ierobežotas.¹ Līdz ar to mazas valsts rīcības brīvība ir ierobežota, bet atkarība no citiem starptautiskās

politikas subjektiem - paaugstināta. Arī Latvijas kā mazas valsts iespējas ietekmēt starptautisko sistēmu sev vēlamā virzienā ir stipri ierobežotas, un tās drošības politikas un ārpolitikas panākumi ir lielā mērā atkarīgi no citu valstu politiskajām nostādnēm. Šie ir tā saucamie strukturālie ierobežojumi (*constraints*), kuri sakņojas hierarhiskā starptautisko attiecību nevienlīdzībā (*inequity*).²

Ļoti uzskatāmi šī mehānisma darbību varam redzēt, aplūkojot gadījumus, kad Latvija un citas Baltijas zemes spēja izcīnīt valstisko neatkarību. Kopš Napoleona karu beigām (1815. gada) ir pastāvējušas piecas atšķirīgas starptautiskās sistēmas - piecas atšķirīgas pasaules kārtības, kas atbildušas piecām dažādām spēka, varas un ietekmes sadalēm starp valstīm.³ Pārejas posmi no vienas pasaules kārtības uz citu ir ne tikai riska un briesmu laiki, bet tie arī piedāvā jaunas iespējas valstīm, kuras nav bijušas apmierinātas ar iepriekšējo kārtību. Abas reizes, kad Latvija 20. gadsimtā ieguva neatkarību, ir saistītas ar šādiem lūzuma posmiem starptautiskajā sistēmā, kuru rezultātā līdzšinējie nozīmīgākie spēlētāji zaudēja valdošo stāvokli sistēmā. Latvija ieguva valstisko neatkarību 1918. gadā, beidzoties pirmajam pasaules karam, kura rezultātā sabruka Vācijas un cariskās Krievijas impērija, un atguva savu valstiskumu 1991. gadā, kad novājinātais padomju režīms vairs nespēja pretoties Baltijas valstu neatkarības centieniem.

Tādējādi arī pašreizējais pasaules kārtības pārveidošanās posms, kad starptautiskās sistēmas elementi vēl nav nostiprinājušies jaunā, skaidrā kristāliskā struktūrā, piedāvā Baltijas valstīm unikālu iespēju ieņemt tādu stāvokli šajā sistēmā, kas nostiprinātu un padarītu neatgriezenisku to neatkarību.

Tomēr arī transformācijas periodā strukturālie ierobežojumi nezaudē savu kavējošo spēku un turpina darboties. Tas kļūst skaidrs, kad aplūkojam Latvijas un citu Baltijas valstu centienus iesaistīties jaunajā Eiropas drošības arhitektūrā un integrēties starptautiskajās drošības struktūrās. Pirms pārejam pie šī temata sīkāka iztirzājuma, nepieciešams aplūkot cita veida ierobežojumus, kas vēl vairāk sarežģī Latvijas stāvokli.

Ģeopolitiskie faktori

Latvija, tāpat kā Igaunija un Lietuva, ir ne tikai maza valsts ar ierobežotu iespēju ietekmēt starptautisko sistēmu, bet arī maza valsts, kas atrodas tiešā ģeogrāfiskā tuvumā lielai valstij, kura spēlē arkārtīgi nozīmīgu lomu šajā sistēmā. Tiek uzskatīts, ka nedrošība ir viena no mazu valstu būtiskām iezīmēm, un jo sevišķi tad, kad maza valsts atrodas tiešā lielvalsts tuvumā.⁴ Tuvums rada nepieciešamību pēc kontakta un mijiedarbības, bet tas savukārt palielina konflikta iespējamību.

Mazas un lielas valsts mierīgu līdzāspastāvēšanu var nodrošināt vairāki faktori. Viens no svarīgākajiem faktoriem ir tas, ka maza valsts patiešām nav stratēģiski nozīmīga lielvalstij vai arī ka lielvalsts neuzskata (neuztver), ka mazā valsts būtu tai stratēģiski nozīmīga.⁵ Tomēr Latvijai šis priekšnoteikums acīmredzami nepastāv, jo Krievija ir vairākkārt paziņojusi, ka Baltija ir stratēģiski svarīgs reģions, un uzskata to par savu vitāli svarīgo interešu zonu. Pētījums par to, cik objektīvi pamatota vai subjektīvi tendencioza ir šāda nostāja, neietilpst šī darba uzdevumos; arī nākotnē svarīgs būs pats fakts, ka tādi apstākļi kā pieeja Baltijas

jūrai, neaizsalstošas ostas u.c. vēl ilgi daudziem Krievijas politiķiem liks uztvert Baltiju kā stratēģiski svarīgu reģionu.

Otrs faktors, kas var nodrošināt mazas un lielas valsts mierīgu līdzāspastāvēšanu ir stabilas, iesakņojušās liberālās demokrātijas pastāvēšana abās valstīs, bet it īpaši - lielvalstī. Demokrātija pati jau nosaka metodes, ar kurām abas valstis apmierina savas intereses un risina iespējamās konfliktsituācijas. Ne Latvijai, ne Krievijai nav šādu demokrātijas tradīciju, turklāt šobrīd Krievijā nepieciešamību iet demokrātiskas attīstības ceļu apšaubā vairākas nozīmīgākās politiskās partijas.

Papildu faktors, kas var apgrūtināt mazas un lielas valsts iespējamo mierīgu līdzāspastāvēšanu, ir negatīva vēsturiskā pieredze, kas, uzturot neuzticību un aizdomas, it īpaši no mazākās valsts puses pret pagātnes pāridarītāju, neveicina saprašanos. Pagātnes konfliktu rezultāts - neskaidrības robežjautājumos - tradicionāli pieder pie visgrūtāk risināmiem starpvalstu attiecību jautājumiem.

Vienīgā skaidri pozitīvā pārmaiņa pēc politiskās neatkarības atgūšanas Latvijai ir tā, ka pārvarēta vienpusējā atkarība no kaimiņos esošās lielvalsts. Deviņdesmito gadu pašā sākumā Latvija bija ekonomiski, politiski un militāri pilnīgi atkarīga no PSRS, vēlāk Krievijas. Vairāk nekā deviņdesmit procentu Latvijas tirdzniecības bija saistīta ar austrumu lielvalstī, Latvijai nebija nekādu militāro struktūru, ļoti neliels un formāls ārpolitiskais resors; tās politiskā elite bija kolaboracioniska un intelektuāli vāja. Četros piecos gados ir lielā mērā izdevies samazināt šo vienpusīgo atkarību, pārorientējot ārējo tirdzniecību (šobrīd mazāk par 50% ar NVS valstīm), ieviešot nacionālo valūtu, izveidojot diplomātisko

pārstāvniecību tīklu, uzsākot veidot kaujasspējīgu armiju un attīstot daudzpartiju politisko sistēmu.

Tomēr visi iepriekš aplūkoti faktori, kuriem ir būtiska nozīme lielas un mazas valsts līdzāspastāvēšanā, nav būtiski mainījušies, kopš Latvija ir atguvusi neatkarību, un to vairums objektīvi nemainīsies arī nākotnē. To nosaka geopolitiskā realitāte - mazas valsts atrašanās tiešā tuvumā lielvalstij un ilgā nedraudzīgu, nevienlīdzīgu savstarpējo attiecību vēsture.

Iekšējie faktori

Iekšējie faktori, kas ierobežo mazas valsts iespējas starptautiskajā sistēmā, ir saistīti ar tās ierobežotajiem ekonomiskajiem un militārajiem resursiem. Mazu valstu nelielais iedzīvotāju skaits un attiecīgi nelieli saimnieciskie sektori nevar izveidot spēcīgu, bruņotā konfliktā grūti sagraujamu militāro spēku. Šis apgalvojums ir spēkā pat ekonomiski attīstītu mazu valstu gadījumā, taču visvairāk attiecināms uz ekonomiski mazattīstītām, trūcīgām valstīm, pie kurām pieskaitāma arī Latvija. Tikai nelielu daļu no sava nacionālā kopprodukta šīs valstis ir spējīgas veltīt militārām vajadzībām, turklāt absolūtos skaitļos šīs summas ir ārkārtīgi nenozīmīgas. Bez tam šo valstu tehnoloģiskās attīstības zema līmenis liedz ražot (vai iepirkt un apkalpot) sarežģītas aizsardzības sistēmas.

Tādējādi mazo ekonomiski vājo valstu ierobežotie militārie resursi padara tās par relatīvi trausliem un viegli iegūstamiem - tādēļ iekārojamiem - objektiem.

Turklāt mazām valstīm militārā un ekonomiskā aspektā ir maz ko piedāvāt potenciālajām partnervalstīm, kuras tādēļ nav ieinteresētas sadarbībā: citu valstu drošību šāda sadarbība būtiski nepalielinās, bet varbūt pat samazinās sakarā ar tām iekšējām un ārējām problēmām, kuras risina attiecīgā mazā valsts.

Viena no risināmām iekšējām problēmām, kas vienlaicīgi ietekmē arī valsts drošību, ir iekšējas politiskas viendabības trūkums mazā valstī. Sakarā ar piecdesmit gadu okupācijas gados istenoto rusifikācijas un sovjetizācijas politiku, šis faktors spēlē ļoti nozīmīgu lomu Latvijā.

Maza valsts tradicionāli cenšas kompensēt savus ierobežotos militāros un ekonomiskos resursus, pievēršot pastiprinātu uzmanību ārpolitikas normatīvajiem, juridiskajiem un ētiskajiem aspektiem. Savā politiskajā retorikā tā lieto tādus terminus kā taisnīgums, morāle, reputācija, tiesības. Tomēr, kaut arī šī "juridiski moralizējošā" pieeja ārpolitikai rada zināmu pozitīvu rezultātu, tā tomēr nevar pilnībā aizstāt militāri ekonomisko resursu vājumu un politiskās viendabības trūkumu.

Ārpolitikas virzieni jeb stratēģijas

Strukturālie, ģeopolitiskie un iekšējie ierobežotājfaktori, ar kuriem objektīvi saskaras maza valsts, mazina tās ārpolitikas stratēģijas iespējas. Dāņu analītiķis Mortens Kelstrups (Kelstrup) uzskata, ka pastāv tikai četras stratēģijas, kas ir mazas valsts rīcībā.⁶

Viena ir izolācijas jeb norobežošanās politika, kuras pamatā ir

cenšanās neiesaistīties nozīmīgos starptautiskās politikas jautājumos, tādējādi izvairoties no iesaistes sistēmas konfliktos un lielo valstu uzmanības. Šis stratēģijas pamatā tād ir mēģinājums "klūt nemanāmai". Latvija nav izvēlējusies un, acīmredzot, arī nevar izvēlēties šo stratēģiju, jo tās kaimiņlielvalsts uzmanība tai ir bijusi pievērsta vienmēr, turklāt ir neiespējami apvienot centienus klūt nemanāmai ar centieniem, piemēram, atbrīvoties no lielvalsts armijas klātbūtnes.

Otra iespējamā stratēģija ir piesliešanās potenciālajam uzvarētājam (*handwagoning*) - lai izvairītos no konfliktiem, kuru rezultātā varētu tikt apdraudēta valstiskā neatkarība, maza valsts piekrīt ciešai politiskai, ekonomiskai un militārai sadarbībai ar lielo kaimiņvalsti. Šo risinājumu ir izvēlējusies Baltkrievija. Latvijā šāda stratēģija (ja tā piesaistītos Krievijai) novestu pie tās realizētās partijas un elites politiskas pašnāvības un, protams, atkarības no Krievijas, tādēļ arī šis risinājums ir jāatmet kā neiespējams.

Trešā stratēģija ir balansēšanas politika: mazā valsts cenšas maksimizēt savas manevra iespējas, kas pastāv spēku līdzsvara punktā starp lielvarām. Šī stratēģija paredz pagaidu alianses, sabiedroto maiņu un tamlīdzīgi. Arī šī stratēģija patlaban ir grūti realizējama, jo Latvija, tāpat kā citas Baltijas valstis, vēl arvien atrodas tālu no iespējamā spēku līdzsvara punkta un tās negatīvā vēsturiskā pieredze attiecībā ar Krieviju liedz tai izvēlēties šo risinājumu.

Pirms pāriet pie pēdējās Kelstrupa piedāvātas stratēģijas, īsumā jāaplūko vēl kāda iespēja, kuru viņš nepiemin. Tā ir neitralitātes politika. Šī stratēģija, kaut arī nav īpaši populāra Latvijā, tomēr būtu jāapskata kā viens no teorētiski iespējamajiem attīstības

ceļiem. Līdz šim tā tikusi noraidīta galvenokārt vēsturisku cēloņu dēļ: Baltijas valstis deva priekšroku neitralitātes politikai laika posmā līdz 1940. gadam un rezultātā zaudēja neatkarību. Turklāt tiek pamatoti uzskatīts, ka šī stratēģija nav pietiekama, lai garantētu Baltijas valstu neatkarību deviņdesmitajos gados. Un arī nav īsti skaidrs, ko nozīmē neitralitātes politika laikā, kad Austrumu un Rietumu konfrontācija ir gandrīz izzudusi.

Pēdējā no Kelstrupa piedāvātajām stratēģijām ir līdzsvarošanas stratēģija, pievienojoties aliansei (*counter-alliance*). Maza valsts, kas tiek konfrontēta ar lielas valsts interesēm, mēģina pievienoties stipru valstu blokam, lai tādējādi rastu pretsvaru lievalsts interesēm. Tieši šī, manuprāt, ir bijusi Latvijas izvēlēta politika laika posmā no 1991. gada līdz šim brīdim. Tāpat kā virkne Centrālās un Austrumeiropas valstu, arī Baltijas valstis lielāko iespēju sasniegt pietiekamu drošības līmeni saskata pilnīgā integrācijā Rietumu politiskajās, ekonomiskajās un militārajās struktūrās.

Eiropas drošības situācija trijos griezumos

Fonu jeb kontekstu šai Centrālās un Austrumeiropas un Baltijas valstu vēlei - Eiropas drošības pašreizējo situāciju - var nosacīti aplūkot trijos griezumos jeb attiecību līmeņos:⁷

Attiecības līmenī Austrumi-Austrumi raksturo konflikta draudi, kas stājušies kādreizējā Austrumi-Rietumi konflikta vietā. Aukstā kara beigās atvēra daudzus iespējamus konfliktu avotus, kuri pirms tam tika mākslīgi apspiesti autoritārā režīma apstākļos. Kā

norāda Džefrijs Saimons (Simon) no ASV Nacionālā stratēģisko pētījumu institūta, daudzas Rietumu valstis un politiķi saskata Centrālās un Austrumeiropas valstīs drošības politikas "naktsmurģu", kura pamatā ir politiska, kulturāla un reliģiska neiecietība un naidīgums.⁸ Šis salīdzinājums, kaut arī vienpusīgs un pārspīlēts, tomēr nav gluži bez pamata: to pierāda vardarbība un kari bijušajā Dienvidslāvijā un Neatkarīgo Valstu Savienībā.

Attiecības līmenī Rietumi-Rietumi raksturo vienotības zuduma draudi. Līdz ar bijušā ienaidnieka netiešo sakāvi Rietumvalstis ir zaudējušas vienu no svarīgākajiem vienojošajiem faktoriem. Oueņa Heriza (Harries) darbā ar simptomātisku nosaukumu "Collapse of the West" (Rietumu sabrukums) raksta, ka premisa, saskaņā ar kuru tā sauktie "Rietumi" kā politiska un militāra vienība vēl var turpināt pastāvēt, ir stipri apšaubāma.⁹ Viņš uzskata, ka koncepts "Rietumi" ir nevis dabiska, bet gan mākslīga konstrukcija, kas varēja pastāvēt, kamēr pastāvēja tā eksistencei nepieciešamais nosacījums - draudīgie, naidīgie "Austrumi". Lai gan vairumam Rietumvalstu ir kopīga kultūra, vēsture, politiskās vērtības un institūcijas, tomēr kopīga civilizācija vēl nenozīmē politisku vienotību. Turklāt šis kopīgās vērtības nekavēja Rietumus izcīnīt desmitiem savstarpēju karu līdz pat "aukstā kara" sākumam. Aukstā kara beigās iezīmēja Berlīnes mūra krišana un Vācijas atkalapvienošana.

Kaut arī pirmajā brīdī Heriza domu gaita var šķist kā krāšņa futuroloģija bez jebkāda reāla pamata, tomēr notikumu gaita liecina, ka viņa koncepcija nav nepamatota. Rietumvalstis pamazām pārskata savas intereses jaunos apstākļos. Vienas valstis (Dānija, Norvēģija) ir vairāk nobažījušās par notikumu attīstību austrumos,

citas (Francija, Itālija, Grieķija) nodarbina notikumi dienvidu "perifērijā". Arī karā bijušajā Dienvidslāvijā dažādu Rietumvalstu simpatijas un slēptās aktivitātes bieži ir bijušas vērstas pretējos virzienos, kas radījis vairāk vai mazāk nopietnus saspīlējumus sabiedroto starpā.

Līmeni Austrumi-Rietumi, kurā agrāk valdīja konflikts, tagad raksturo jaunas sadarbības nepieciešamība un risks, ka sadarbības nepieciešamais līmenis var netikt sasniegts. Kā tālāk attīstīt un padarīt neatgriezeniskas pēc aukstā kara beigām un PSRS armijas aiziešanas strauji uzlabojušās starpvalstu attiecības? Prezidents Vāclavs Havelis trauslo drošības situāciju Centrālajā un Austrumeiropā ar tās neattīstītajām demokrātijām, vājo ekonomiku, potenciāli draudīgo kaimiņu austrumos un nepietiekamo iesaisti starptautiskajās struktūrās jau deviņdesmito gadu sākumā nosauca par drošības vakuumu. Kaut arī daļa analītiķu nepiekrīt šī termina attiecināšanai uz Centrālās un Austrumeiropas valstīm, tomēr vairums ir vienprātis ar Havelu un uzskata, ka drošības vakuuma aizpildīšanai jāveic nopietns darbs reģiona valstu pakāpeniskai integrācijai Eiropas drošības struktūrās.

Līmeņa Austrumi-Rietumi problēmu veiksmīgā risinājumā daudzi politiķi un analītiķi saskata arī pirmo divu līmeņu - Austrumi-Austrumi un Rietumi-Rietumi - problēmu atrisinājumu. Jāsāk tālejoša sadarbība abu grupu starpā, kas sniegs jaunu mērķi un identitātes izjūtu Rietumiem un mazinās konflikta draudus Centrālajā un Austrumeiropā. Daļa, kā Džefrijs Saimons, savos secinājumos iet tālāk un, runājot par valstu līdzdalību NATO, uzskata, ka "šo problēmu risinājums rodams, tās [t.i., abas grupas-

Kriev.] apvienojot: NATO ir jāpalašina sava misija, ietverot Centrālās un Austrumeiropas valstis".¹⁰

Tomēr, sekojot ar NATO, Eiropas Savienības un Rietumeiropas Savienības (RES) paplašināšanu saistītajām debatēm, nevar nepamanīt, ka Baltijas valstis šajā sakarā tiek daudz retāk pieminētas nekā, piemēram, Centrāleiropas valstis.

Tādēļ nākamajā šī raksta nodaļā aplūkosim faktorus, kuri kavē Rietumu drošības struktūru ātru paplašināšanos kopumā, un arī to, kādi strukturālie, ģeopolitiskie un iekšējie ierobežojumi ir negatīvi ietekmējuši Latvijas integrācijas politiku.

Rietumu drošības struktūras un Latvija

Eiropas drošības situācijas apskats iepriekšējā nodaļā liecina, ka pastāv zināmi strukturāli priekšnoteikumi tam, lai Latvija varētu sasniegt vienu no savas ārpolitikas galvenajiem mērķiem: integrāciju Eiropas politiskajās, ekonomiskajās un drošības struktūrās. Tomēr vienlaikus strukturālie ierobežojumi, kuri sakņojas starptautisko attiecību strukturālajā nevienlīdzībā, nosaka, ka mazu valstu iespējas ietekmēt šo procesu sev vēlamā virzienā ir mazākas nekā lielāku valstu iespējas. Tas uzskatāmi redzams patlaban notiekošajās diskusijās par NATO paplašināšanu. Mazo Baltijas valstu centieni pakāpeniski sasniegt šo mērķi negūst daudz leņķības, turpretī jebkurš Krievijas izteikts arguments par iespējamajam NATO paplašināšanas negatīvajām sekām tūlīt nokļūst masu mediju pirmajās lappusēs un tiek analizēts un debatēts galotņu tikšanās reizēs.

Šai parādībai ir objektīvs pamats. Krievija vēl arvien ir ne tikai reģiona stiprākā valsts, bet arī pasaules mēroga militāra lielvara. Tādēļ lielākā daļa Rietumvalstu līderu dod priekšroku ļoti piesardzīgai austrumu politikai, baidoties, ka konkrēti soļi NATO vai RES paplašināšanas virzienā varētu samazināt pašu Rietumvalstu drošību.

Diemžēl ģeopolitiskais faktors - Baltijas valstu tiešs tuvums lielvalstij austrumos un ilgā atrašanās Krievijas impērijas un PSRS sastāvā - pasliktina Baltijas valstu izredzes tuvākā nākotnē iekļūt Rietumu drošības struktūrās. Centrāleiropas valstīm ir labākas izredzes. Tām nav kopīgas robežas ar Krieviju; tas mazina konflikta iespējamības pakāpi, turklāt to teritorijas ir stratēģiski svarīgas, jo atrodas ceļā starp Krieviju un Rietumeiropas valstīm. Baltijas valstu teritorijas turpreti nav stratēģiski tik nozīmīgas, turklāt tās ir ļoti grūti aizstāvas, jo karapēks šajās pozīcijās faktiski aizstāvētu pāris simtu kilometru platas smilšu strēles, aiz muguras esot Baltijas jūrai.

Turklāt vismaz divām no trim Baltijas valstīm ir domstarpības ar Krieviju par robežām. Pasaules prakse liecina, ka teritoriālas diskusijas un konflikti ir vieni no visgrūtāk un ilgāk risināmiem jautājumiem, kas bieži saglabājas aktuāli daudzus gadus desmitus un dažkārt pat simtus.

Vēl jāatzīmē, ka ciniskāk noskaņoti Rietumu analītiķi vismaz impikatīvi ir gatavi atzīt Krievijas īpašās tiesības uz ietekmi tajās valstīs, kuru teritorijas Krievija gadsimtiem ilgi ir kontrolējusi un pārvaldījusi. Tā Herizs brīdina no Rietumu "došanās uz austrumiem", jo NATO nevarot vieglprātīgi uzņemties atbildību par reģionu, kas

vairākus gadsimtus bijis Krievijas interešu sfēra, ir pārsvarā slavisks un par kuru Krievija izcīnījusi neskaitāmus karus.¹¹ Viņš domā, ka tagadējā laikā, kad Krievija ir ārkārtīgi nestabila un haotiska valsts ar zaudētu identitātes izjūtu un iedragātu nacionālo pašcienību, pieņemt Centrālās un Austrumeiropas valstis NATO nozīmētu nerēķināties ar vēstures realitātēm un izdarīt lielu muļķību.

Kaut arī Herizs savus argumentus attiecina uz visām Centrālās un Austrumeiropas valstīm, tomēr nav grūti pamanīt, ka daudzu Rietumu un jo īpaši Krievijas politiķu acīs šie argumenti "vislīkumīgāk" attiecas uz tām valstīm, kuras 50 gadus *de facto* bija Padomju Savienības sastāvā.

Līdz ar strukturālajiem un ģeopolitiskajiem faktoriem, kuri apgrūtina Latvijas integrēšanos Eiropas drošības struktūrās, darbojas arī bremsējoši iekšējie faktori.

Piecdesmit gados impēriskās politikas rezultātā krievvalodīgo skaits Latvijā pieauga no 12% līdz 42%, Igaunijā no 8% līdz 35% un Lietuvā no 2,5% līdz 12%. Šis apstāklis ir radījis politiskas viendabības trūkumu Baltijas valstīs, it īpaši ņemot vērā iebraucēju daļas tiešo saistību ar PSRS bruņotajiem spēkiem, VDK un citām represīvajām struktūrām. Tiesa, arī virknē Centrāleiropas valstu ir lielas etniskās minoritātes un šīs valstis nevar uzskatīt par politiski viendabīgām. Tomēr Baltijas valstīs ir nevis sarežģītas attiecības starp pamatnāciju un vienkārši kādu citu lielu etnisku grupu, bet gan šī grupa ir krievi, kuru aizstāvību kā svarīgu nepieciešamību deklarē daudzi Krievijas lielvalsts politiķi. Jāatzīmē, ka šāda situācija nav tipiska nevienai Centrāleiropas valstij. Turklāt

pakāpenisku pozitīvu risinājumu apgrūtinā neattīstītās demokrātijas tradīcijas.

Viens no būtiskākajiem iebildumiem pret NATO un RES palielināšanu saistīts ar argumentu par to, ka jaunu, militāri principiāli atšķirīgi organizētu, strukturētu un apbruņotu valstu uzņemšana negatīvi ietekmētu dziļi integrēto NATO un RES militāro struktūru. Līdzīgs arguments tiek minēts, runājot par iespējamo Centrālās un Austrumeiropas valstu iesaisti ES ar tās sīki sazaroto ekonomisko integrāciju.

Jaunās dalībvalstis ar to mazattīstītajām ekonomikām nespēs ekonomiski, tehniski, militāri un finansiāli pildīt saistības pret aliansi un savienību. Šīs organizācijas, savukārt, tādēļ zaudētu savu militāro, saimniecisko un tāpat arī politisko vienotību. Rezultātā būtu apgrūtināta šo organizāciju saistību un mērķu izpilde. Tas nozīmē, ka pat formālas *de jure* uzņemšanas gadījumā pilnvērtīga jaunuzņemto valstu drošība netiktu sasniegta.

Šis arguments īpaši attiecas uz Baltijas valstu militāro sagatavotību. Atšķirībā no Varšavas bloka formāli suverēnajām valstīm, Latvijai un tās kaimiņvalstīm 50 gadus vispār nebija nekādu nacionālo bruņoto spēku un savas zinošas militārās un politiskās elites. Šodien to nepieciešams radīt un veidot no nulles punkta, turklāt vēl sliktos ekonomiskos apstākļos.

No šī argumenta loģiski izriet nākamais - jaunu dalībvalstu integrācija ir finansiāli dārgs pasākums, kuru ir praktiski neiespējami apmaksāt bez ievērojamas palīdzības no Rietumvalstu puses. Turklāt potenciālo dalībvalstu ekonomiskās recesijas patukšotie

budžeti neļauj segt jaunas, finansiāli ietilpīgas saistības.

Secinājumi

Latvijas, tāpat kā citu Baltijas valstu virzību uz integrēšanos Eiropas drošības struktūrās apgrūtinā virkne strukturālo, ģeopolitisko un iekšējo faktoru, kuri - kopā ar apstākli, ka Centrāleiropas valstu politiskajai elitei ir bijis ievērojami vairāk laika un resursu, lai izdarītu spiedienu uz Rietumvalstīm par savu iespējamo līdzdalību Rietumu drošības institūcijās, - mazina Latvijas izredzes gūt sekmes vienlaicīgi ar Centrāleiropas valstīm. Atbilde uz jautājumu, ka pārvarēt šos ierobežojumus un paplašināt Latvijas suverenitāti, ir nākamās nodaļas temats.

Atsauces

¹ Kelstrup, M., 'Small states and European integration,' ed. I. Petersen, *The Nordic Countries and the EC* (1993).

² Väyrynen, R., 'Constraints and opportunities in the foreign policies of small states,' ed. B. Heurlin, *Danmark og det Internationale System* (1989).

³ Lodgaard, S., 'Competing schemes for Europe: the CSCS, NATO and the European Union,' *Security Dialogue*, no. 1 (1992).

⁴ Knudsen, O., *Sharing Borders with a Great Power: An Examination of Small State Predicaments*, NUPI Report, May 1992.

⁵ Turpat.

⁶ Skat. Kelstrup (1. atsauce).

⁷ Šis dalījums, analizējot vispārējo *ostpolitiku*, izmantots darbā Andersen, M. and Skak, M., 'The New Western Ostpolitik: Challenges, Current State and Issues', Paper for ECPR Joint Session of Workshops, Leiden, 2-8 Apr. 1993.

⁸ Simon, J., 'Does Eastern Europe belong in NATO?', *Orbis*, vol. 1, no. 1 (1993), p. 21.

⁹ Harries, O., 'The collapse of the *West*,' *Foreign Affairs*, vol. 72, no.4 (1993).

¹⁰ Turpat.

¹¹ Turpat, 42. lpp.

3. nodaļa

Daina Bleiere

MAZAS VALSTS ĀRPOLITISKĀ AUTONOMIJA

Ļarasti mēs runājam par valsts suverenitātes nostiprināšanu, palielināšanu vai zaudēšanu. Šādā kontekstā ar suverenitāti tiek saprasti divi tuvu stāvoši, tomēr atšķirīgi jēdzieni: valsts neatkarība formāli juridiskajā izpratnē un valstiskās neatkarības kvalitāte, tas, ko reizēm sauc par reālo suverenitāti. Valstiskās neatkarības juridiskā un kvalitatīvā puse dažkārt ir savstarpēji saistītas, taču bieži vien tieša saistība nepastāv. Vēsturē un arī mūsdienu pasaulē ir ne mazums piemēru, kad valstis, kurām nav visu valstiskās suverenitātes pazīmju, darbojas kā neatkarīgas valstis un faktiski tādas arī ir. Piemēram, Taivānas tiesības uz patstāvīgu eksistenci apstrīd Ķīnas Tautas Republika, tādēļ tai nav diplomātisko attiecību ar ietekmīgākajām pasaules valstīm un tā netiek uzņemta ANO, tomēr faktiski Taivāna ir neatkarīga valsts. Tajā pašā laikā Varšavas līguma valstis bija ANO un citu starptautisko organizāciju locekles un bija starptautiski atzītas, bet to ārpolitiku un iekšpolitiku diktēja Maskava.

Suverenitāte tiek definēta dažādi, un daudzas definīcijas nenorāda uz atšķirību starp formālo un reālo neatkarību. Piemēram, viens no autoriem suverenitāti formulē kā valsts "varu un spēju noteikt, kādas attiecības veidot ar ārvalstīm".¹ Precīzāka ir valsts suverenitātes definīcija, ko piedāvā Bertils Dunērs (Duner): "formāls vai juridisks tiesīgums noteikt likumus un rīkoties zināmā ģeogrāfiskā vai funkcionālā telpā".²

Suverenitātes kvalitatīvā aspekta raksturošanai tiek lietots **autonomijas** jēdziens. Vispārīgā veidā autonomija ir valsts spēja iedarboties uz citām valstīm, lai maksimāli pilnīgi realizētu savas intereses. Dažkārt tā tiek definēta kā **izvēles brīvība** (*freedom of choice*) vai arī **izvēlēto mērķu realizācijas spēja** (*goal-achieving capacity*). Bertils Dunērs norāda, ka abi šie formulējumi neizsaka autonomijas būtību. Pēc viņa domām, daudz precīzāk būtu runāt par valsts rīcībā esošajiem politiskajiem instrumentiem jeb valstij pieejamo darbības alternatīvu kvalitāti. Autonomija kā starptautisko attiecību teorijas jēdziens ir jāšķir no šā vārda lietojuma valsts tiesību zinātnē, kur ar to tiek saprasta valsts atsevišķu teritoriju vai iedzīvotāju grupu pašpārvalde.

Autonomija ir svarīga valsts drošības sastāvdaļa. Kjells Goldmans (Goldmann) uzsver, ka drošībai ir divas dimensijas. Viens drošības politikas mērķis ir izvairīties no kara, nodrošināt, lai spriedze starpvalstu attiecībās būtu pēc iespējas mazāka. Otra drošības dimensija ir autonomija.³ Valstij ir jānodrošina nacionālā valstiskuma pastāvēšana, teritoriālā integritāte, materiālā eksistence un valdības spēja uzturēt un aizstāvēt nacionālās vērtības pret citu valstu mēģinājumiem tās apdraudēt. Neapšaubāmi, šī spēja ir vistiešākajā veidā atkarīga no valsts autonomijas pakāpes, kas būtībā ir galvenais patiesās neatkarības mērs. Lielākām un ekonomiski un militāri spēcīgākām valstīm autonomija ir vieglāk panākama. Mazām valstīm neatbilstība starp valsts suverenitāti starptautiski tiesiskajā izpratnē un autonomiju ir daudz lielāka. Tomēr jāņem vērā, ka absolūta suverenitāte un autonomija nepiemīt nevienai valstij. Ikvienas valsts suverenitāti un autonomiju ierobežo citu valstu suverenitāte un autonomija. Pat mūsdienu

vienīgā superlielvalsts Amerikas Savienotās Valstis ir spiesta rēķināties gan ar citu valstu (piemēram, Japānas) ekonomisko spiedienu, gan ar savu NATO partneru stratēģiskajām un politiskajām interesēm.

Latvijai neapšaubāmi piemīt visas suverēnas valsts pazīmes: tai ir tiesības noteikt savu satversmi, veidot valsts pārvaldes orgānus, izlemt savus iekšpolitikas jautājumus, formulēt savas ārpolitikas principus un noteikt savas attiecības ar ārvalstīm un starptautiskajām organizācijām. Tajā pašā laikā Latvijas ārpolitiskā autonomija ir ierobežota. To nosaka sekojoši faktori: tās rīcībā esošie nelielie resursi, iekšpolitiskās attīstības problēmas, no starptautiskās sistēmas izrietošie ierobežojumi un negatīvais vēsturiskais mantojums.

Valsts rīcībā esošie resursi - tās teritorija, iedzīvotāji, saimnieciskie resursi (dabas bagātības, ekonomikas attīstības līmenis), militārais spēks un vēl citi faktori - nosaka tās politiskās darbības iespējas. Ierobežoto resursu dēļ Latvija ir daudz jutīgāka nekā lielās valstis pret ārēju politisku un ekonomisku spiedienu un pat pret samērā niecīgiem kaitējumiem tās prestižam. Tā, Francijas valdība var atļauties neņemt vērā morālos un materiālos zaudējumus, ko tai nodara plašie protesti pret kodolieroču izmēģinājumiem Moruroa atolā. Turpretī Latvijas ārpolitiskajam prestižam būtiski var kaitēt pat samērā mazsvarīgi notikumi, piemēram, Hitlera grāmatas "Mein Kampf" izdošana, nemaz nerunājot par tādiem pasākumiem ka preču boikots vai ekonomiskas sankcijas.

Ļūcīgo dabas bagātību dēļ pastāv atkarība no energoresursu, izejvielu, ražošanas iekārtu, patēriņa preču ārējām piegādēm un vajadzība pēc ārvalstu investīcijām. No otras puses, Latvijas tāpat

kā jebkuras citas mazas valsts labklājība ierobežotā iekšējā tirgus dēļ ir atkarīga no tās produkcijas noieta ārējos tirgos. Šie ierobežojumi pastāvēs vienmēr. Latvija ir maza valsts, un kā tādai tai vienmēr nāksies rēķināties ar paaugstinātu jutīgumu pret satricinājumiem pasaules ekonomikā un ārvalstu ekonomisko spiedienu, kā arī ar iespēju, ka ekonomiskās sviras var tikt izmantotas ārvalstu politiskās ietekmes pastiprināšanai.

Turklāt Latvijas situāciju sarežģī tas, ka tā atrodas kaimiņos lielvalstij Krievijai. Mantojumā no padomju okupācijas Latvija saņēma vienpusīgu atkarību no Krievijas energoresursu un izejvielu piegādēm un no Krievijas noieta tirgus. Mazas valsts vienpusīga ekonomiskā atkarība no liela kaimiņa vienmēr ir bīstama, jo tā mazo valsti ne tikai pakļauj lielvalsts ekonomiskajām interesēm, bet arī var novest pilnīgā politiskā atkarībā, pārvērst par lielvalsts klientu vai satelītu, kas zaudē jebkādu ārpolitisku patstāvību. Krievija uzskata Latviju par savu tradicionālo ietekmes sfēru. Ja šobrīd Krievija ir ekonomiski un politiski novājināta un faktiski nevar pilnībā izmantot ekonomiskās sviras savu ārpolitisko mērķu sasniegšanai, tad tā atkal varēs, kad būs pārvarējusi iekšējo krīzi. Vēl bīstamāka situācija var izveidoties gadījumā, ja pie varas Krievijā nāks politiskie spēki, kas iestājas par Krievijas atjaunošanu 1917. gada vai PSRS robežās. Ekonomiskā atkarība tādā gadījumā varētu kļūt varbūt pat par galveno ieroci, lai panāktu Latvijas suverenitātes un starptautiskās autonomijas likvidāciju. Vienpusīga ekonomiskā atkarība no Krievijas ir bīstama arī tāpēc, ka padara Latvijas ekonomiku atkarīgu no iekšpolitiskajiem satricinājumiem Krievijā. Tādēļ ekonomisko sakaru dažādošana ir viens no svarīgākajiem suverenitātes un ārpolitiskās autonomijas nosargāšanas ceļiem. Jāņem vērā, ka valsts drošības un

ekonomiskās intereses (un orientācija) ne vienmēr sakrīt. Latvijai t.s. "austrumu" tirgus ir neapšaubāmi svarīgs, bet vienlaikus ir jāatrod ārpolitiskā stratēģija, kas ļautu maksimāli mazināt ekonomisko saistību ietekmi uz valsts ārpolitisko autonomiju.

Ierobežotie resursi mazina arī valsts ārpolitiskās darbības iespējas. Arī bagātām mazajām valstīm nepietiek cilvēku un saimniecisko resursu, lai uzturētu pilnā apjomā diplomātiskās attiecības ar visam pasaules valstīm. Tādēļ, piemēram, Beļģija, Nīderlande un Luksemburga apvieno savus pūliņus. Protams, ka tas ir vēl svarīgākāk Latvijai, kuras ekonomiskās iespējas un cilvēku resursi ir daudz mazāki. Aktīvu ārpolitiku ir iespējams veidot tikai pašos svarīgākajos virzienos, un tas būtiski ierobežo Latvijas spēju aizstāvēt savas intereses.

Ierobežoto ekonomisko un cilvēku resursu dēļ Latvija ir militāri vāja, un tāda tā būs arī nākotnē. Jāņem vērā, ka pat tajos gadījumos, kad mazas valstis ir militāri spēcīgas, kā, piemēram, Šveice vai Zviedrija, armijas kā agresoru atturoša spēka lomu pastiprina labvēlīga geostratēģiskā situācija. Latvija šobrīd nevar palauties ne uz savu militāro spēku, ne uz geopolitisko stāvokli. Tādēļ ir jāatrod sabiedrotie, kas būtu ar mieru Latviju paņemt zem sava "lictussarga". Protams, iesaistīšanās militāri politiskās vai cita veida savienībās mazina valsts autonomiju, taču mazina arī risku zaudēt to pavisam. Var piekrist norvēģu autoram Orvikam (Orvik), ka mazai valstij "izšķirošais jautājums ir nevis tas, cik tā cer iegūt, bet gan cik daudz tā var atļauties zaudēt. Liela valsts apzinās, ka, pat ja tā cietīs nopietnas neveiksmes, tās valstiskā eksistence nebūs apdraudēta. Maza valsts ar nelielām iespējām un varbūtēji neaizsargātu ģeogrāfisko stāvokli riskē daudz vairāk. (...) Tā var

klūdīties tikai vienreiz. Taču tā nevar arī atteikties piedalīties spēlē." ⁴ Jāzīmē, ka dalība starptautiskajās organizācijās un savienībās visai pretrunīgi ietekmē mazas valsts autonomiju, bet šo jautājumu aplūkosim vēlāk.

Mazas valsts ārējā drošība daudz lielākā mērā nekā lielvalsts drošība balstās iekšpolitikā saskaņā. Ārpolitiskās stratēģijas izvēlē dažkārt tieši iekšpolitiskie apsvērumi ir noteicošie. Piemēram, Žaks Freimons (Freimond) raksta, ka Šveices neitralitāti "... var izskaidrot vienīgi ar nepieciešamību panākt, lai nekādas ārējas saistības nevarētu sašķelt šveiciešus un izjaukt iekšējo līdzsvaru." ⁵ Protams, Šveices situācija būtiski atšķiras no Latvijas. Tā kā šveicieši etniski un kultūras ziņā ir saistīti ar apmēram vienāda potenciāla kaimiņvalstīm - Franciju, Itāliju un Vāciju, aliance ar kādu no šīm trim valstīm iepriekšējos pasaules karos patiešām varēja saplosīt Šveici. Latvija atrodas kalniņos Krīviņos, kuras lielais potenciāls un līdz ar to arī "pievilkšanas" spēks nav samērojams ne ar vienu citu kaimiņvalsti.

Libānas, Kipras un daudzu citu valstu piemērs rāda, ka etniskas nesaskaņas, neprasmē vai nevēlēšanās panākt iekšpolitisku saskaņu var viegli novest pie valsts sabrukuma, it īpaši gadījumos, kad iekšpolitiskos konfliktus savās interesēs izmanto ārēji spēki. Ir arī ne mazums pat lielu un dabas resursiem bagātu valstu, piemēram, Zaira, kuru ārpolitiskā autonomija iekšpolitiskās nestabilitātes un ekonomiskā pagrimuma rezultātā ir reducēta līdz minimumam.

Lielajām valstīm ir lielāki resursi, un tām piemīt daudz lielāka inerce, kas ļauj tām vairāk vai mazāk sekmīgi pārciest

iekšpolitiskus satricinājumus, un autonomijas mazināšanās var nenovest lielu valsti pie teritoriālas dezintegrācijas vai suverenitātes zaudēšanas. Bez tam arī novājinātas lielas valsts ekonomiskais un militārais potenciāls ir pietiekami būtisks un iespējamās valstiskās dezintegrācijas sekas - pārāk nopietnas, tādēļ starptautiskā sabiedrība ir ieinteresēta darīt visu iespējamo, lai to nepieļautu. Mazu valsti iekšpolitikā nestabilitāte daudz ātrāk var novest pie sabrukuma, turklāt tai ir daudz grūtāk cerēt uz starptautisku atbalstu.

Tomēr mazām valstīm ir arī dažas priekšrocības salīdzinājumā ar lielajām valstīm. Tās ir vieglāk pārvaldāmas, atgriezeniskā saite starp varas struktūrām un sabiedrību ir tiešāka, līdz ar to ir vieglāk panākt kopromisus un pārvarēt iekšpolitiskas krīzes. Latvijas un arī pārējo Baltijas valstu attīstība pēc neatkarības atgūšanas to visai uzskatāmi apstiprina. Neskatoties uz neviendabīgo etnisko sastāvu un grūtībām, ar kurām Latvija sastopas, vienlaicīgi veidojot savu valstiskumu un pārvarot sociālisma mantojumu, līdz šim tai daudz veiksmīgāk nekā daudzām citām postpadomju valstīm ir izdevies pārvarēt kritiskās iekšpolitiskās situācijas. To nosaka daudzi apstākļi, taču viens neapšaubāmi ir tas, ka sabiedrības spiediens uz valdību ir daudz jūtāmāks un lēmumi (piemēram, par pilsonību vai Krievijas armijas izvešanu), ja arī neizdodas sasniegt vispār nacionālu konsensusu, tiek pieņemti, rēķinoties ar sabiedrisko domu.

Tā kā mazas valstis nevar paļauties uz spēku, lai aizstāvētu savu suverenitāti, tās daudz lielākā mērā nekā lielās valstis ir atkarīgas no starptautiskās sistēmas. Kā norāda Vilhelms Kristmass-Mellers (Christmas-Möller), gadījumos, kad uz mazajām valstīm tiek izdarīts ārējs spiediens, to uzvedību nosaka nevis pašas mazās

vasts intereses, bet gan tās apkārtnes, t.i., starptautiskās sistēmas, intereses. Piemēram, Skandināvijas valstis un Ziemeļvalstis mēģināja risināt drošības un ārējās tirdzniecības problēmas, izveidojot savas starptautiskās organizācijas. Taču šie mēģinājumi netika pabeigti, jo lielvalstu ietekmē dažas no šīm valstīm izšķīrās par labu NATO (Dānija un Norvēģija) un Eiropas Kopienai (Dānija, tagad arī Zviedrija un Somija).⁶ Šī ietekme ne vienmēr ir nelabvēlīga. Tā, Baltijas valstu sadarbība neapšaubāmi attīstītos daudz lēnāk, ja nebūtu Rietumvalstu ietekmes.

Daudzi autonomijas ierobežojumi izriet no vēsturiski mantotām problēmām vai saistībām. Te var minēt tādas Latvijas problēmas kā pārmaiņas iedzīvotāju sastāvā padomju okupācijas gados, arī no padomju sistēmas mantotā vienpusīgā atkarība no Krievijas tirgus, neatrisinātais robežu jautājumu ar Krieviju utt.

Augstāk minētie autonomijas ierobežojumi rada asimetriju attiecībās ar citām valstīm. Saskaņā ar Olava Knudsen (Knudsen) formulējumu, asimetrija ir valstu neviencilīdzība jeb spēka nelīdzsvarotība (*power disparity*), ar spēku saprotot "viegli mobilizējamās relatīvās iespējas", t.i., valdības spēju diplomātiski vai militāri iedarboties uz citām valstīm.⁷ Augstas pakāpes autonomijas nodrošināšanai valstij ir jā rūpējas par simetrijas nodrošināšanu. Tomēr no asimetrijas nav iespējams pilnīgi izvairīties. Ievērojama asimetrija nav novēršama, ja mazas valsts kaimiņiene ir liela valsts. Gandrīz pilnīgu simetriju ir iespējams panākt Baltijas valstu savstarpējās attiecībās, taču Krievija vienmēr būs nelzēmrojami spēcīgāka par Latviju neatkarīgi no savas politiskās iekārtas, ekonomikas stāvokļa un iekšpolitiskās situācijas, līdz ar to tās "pievilkšanas" spēks būs pastāvīgs faktors Latvijas ārpolitikā. Šo

asimetriju ir iespējams mazināt dažādiem līdzekļiem: iesaistoties politiskās un militārās savienībās ar citām spēcīgām valstīm vai valstu grupām; dažādojot ekonomiskos sakarus, lai izvairītos no vienas valsts monopola izejvielu piegādēs vai noieta tirgos, utt.

Ja arī asimetriju nav iespējams likvidēt, jācenšas izvairīties no tās pieauguma. Ārējās asimetrijas pieaugumā var izdalīt trīs stadijas: 1) vienkārša ārēja ietekme, kad vājākās valstis pakļaujas spēcīgāku valstu ietekmei, piemēram, alianšu un savienību, starptautisko organizāciju vājākie partneri; 2) impēriskā dominance, kad vienas valsts "pievilkšanas un pretestības" spēks ir tik liels, ka izsauc citu valstu autonomijas strauju mazināšanos (piemēram, PSRS un pārējo Varšavas līguma valstu attiecības); 3) absorbcija jeb aprijošais hegemonisms, kas noved pie pilnīgas suverenitātes zaudēšanas (tā var notikt ilgākā laika posmā vai arī kā ātra okupācija un aneksija).⁸ Taču suverenitātes zaudēšana ir galējs gadījums. Parastākie autonomijas ierobežojumi ir saistīti ar asimetrijas pieaugumu, kuru rada valstu potenciālu starpība un vājākās valsts iekšpolitiskā nelīdzsvarotība, ierobežotie resursi un nepietiekamā ekonomiskā attīstība.

Vieglāk pamanāmi un dramatiskāki ir gadījumi, kad mazas valsts autonomiju apdraud citu valstu tieša darbība vai pārmaiņas starptautiskajā situācijā, piemēram, situācija, kas Eiropā izveidojās pirms 2. pasaules kara un noveda pie Latvijas un citu Eiropas valstu neatkarības zaudēšanas un ieraušanas karā. Arī tāda ārvalstu darbība kā pretenziju izvirzīšana uz kādu teritorijas daļu, ekonomiskais karš vai kaimiņvalstu militārā spēka strauja palielināšana ir viegli pamanāmi.

Grūtāk pamanāmi ir gadījumi, kad valsts autonomija samazinās pakāpeniski, mazinoties valsts politiskās darbības iespējām, zaudējot ekonomisko neatkarību vai arī mazinoties iekšpolitiskajai saliedētībai. Visi šie procesi var notikt ilgākā laika posmā, pakāpeniski un gandrīz nemanāmi. Daudzi starptautiskie procesi ir sarežģīti, to iznākumi mēdz būt pretrunīgi; par ieguvumu vienā jomā nereti jāmaksā ar zaudējumiem citās. Ne vienmēr ir iespējams noteikt robežu starp nepieciešamiem kompromisiem un tādiem, kas neatgriezeniski mazina valsts autonomiju un/vai likvidē suverenitāti.

Asimetrija noved pie **atkarības** (*dependence*). **Saskaņā ar Bertila Dunēra formulējumu atkarība nozīmē, ka "situācija vai procesi vienā valstī ietekmē vai ir saistīti ar to, kas notiek otrā valstī".⁹** Tas attiecas gan uz starpvaldību attiecībām, gan sociālajiem un ekonomiskajiem procesiem. Jāņem vērā, ka sociālie un ekonomiskie procesi vienā valstī var ietekmēt citas valsts valdības rīcības brīvību (autonomiju). Uzskatāmi to apliecina starptautiskās problēmas, kuras kurdi un citi bēgļi no Āzijas valstīm rada Latvijas valdībai. Valsts autonomiju visai būtiski var ietekmēt arī, piemēram, ekoloģiska katastrofa kādā kaimiņvalstī.

Valstu savstarpējās saistības procesi mūsdienu pasaulē ir **savstarpējās atkarības teorijas** (*interdependence theory*) uzmanības lokā. Vispārīgā veidā šīs teorijas pamatpostulāti ir sekojoši. Mūsdienu pasaulē brīvā tirgus sistēmas un vispasaules darba dalīšanas paplašināšanās nosaka to, ka vienā valstī vai valstu grupā notiekošie procesi (pirmām kārtām, ekonomiskie un ekoloģiskie) iespaido citas valstis. Tehnoloģiski sarežģītus un dārgus projektus mūsdienu pasaulē mazākas valstis var realizēt tikai

sadarbojoties. Atsevišķu valstu loma mazinās, bet pieaug globālu starptautisku institūciju ietekme. Savstarpējās atkarības globalizācija šajā teorijā rada iespaidu, ka attiecības starp dažādām sabiedrībām ir ja ne pilnīgi simetriskas, tad vismaz visai līdzsvarotas.

Tomēr pret šiem postulātiem ir ne mazums pamatotu iebildumu. Piemēram, tiek norādīts, ka vienīgā joma, kurā bija izdevies sasniegt gandrīz pilnīgu simetriju, bija kodolbruņojuma sacensība starp ASV un Padomju Savienību "aukstā kara" gados.¹⁰ Ekonomikā nav nedz simetrijas, nedz līdzsvara. Savstarpējās atkarības teorijas kritiķi norāda arī, ka, neskatoties uz starptautisko organizāciju skaita un ietekmes ievērojamu pieaugumu, starptautisko attiecību sistēmā nav mazinājusies valsts centrālā loma, joprojām dominējošās ir nacionālās intereses. Starptautiskās organizācijas cenšas koordinēt savstarpējās atkarības. Tomēr efektīvu koordināciju apgrūtina atšķirīgās valstu drošības intereses, ārējās saistības un iekšējie resursi. Arī valstu autonomija starptautiskajās organizācijās un institūcijās konfliktē ar šo organizāciju un institūciju autonomiju. Bez tam arī prioritārie jautājumi ir katrai valstij atšķirīgi.

Neskatoties uz pasaules tirgu un starptautisko darba dalīšanu, valstu savstarpējā atkarība ir visai nevienmērīgi sadalīta. Piemēram, var domāt, ka pastāv zināma simetrija ASV un Kuveitas attiecībās: ASV ir atkarīga no Kuveitas naftas, savukārt Kuveita - no ASV militārā vairoga. Turpretī Latvijas un ASV attiecības ir izteikti asimetriskas: Latvija ir atkarīga no Savienoto Valstu politiskā un ekonomiskā atbalsta, bet nav nevienas jomas, kurā ASV būtu atkarīga no Latvijas.

Neiedziļinoties plašākā savstarpējās atkarības teorijas izklāstā un kritikā, nedaudz sīkāk aplūkosim dažus jēdzienus, kurus starptautisko attiecību zinātnē ir ienesusi šī teorija un kuri ir būtiski valsts ārējās autonomijas izpratnei.

Bez šaubām, savstarpējā atkarība pastāv. Tomēr tā tieši neizriet no savstarpējo sakaru līmeņa. Politiski un militāri līdzīgām valstīm var būt ļoti augsts savstarpējo sakaru līmenis, bet tās var nebūt nozīmīgi atkarīgas viena no otras. Lielā mērā šāds stāvoklis ir Baltijas valstu attiecībās. Divas vai vairākas valstis var būt atkarīgas viena no otras atsevišķos aspektos, kuri veido tikai nelielu daļu no to ārpolitiskajiem sakariem. Savstarpējā atkarība var izpausties vai nu kā **abpusēja atkarība** (*mutual dependence*), vai arī kā **savstarpēja saistība** (*interconnectedness, interlinkage*).¹¹ Pirmajā gadījumā ir runa par simetriju un asimetriju, līdzsvaru un tā trūkumu starpvalstu attiecībās. Savstarpēja saistība nozīmē, ka vienas valsts sabiedrībā notiekošie procesi ietekmē citu valstu sabiedrības.

Savstarpējā atkarība ir jāatšķir no **integrācijas**. Integrācija nozīmē daudz augstāku savstarpējās saistības pakāpi, kad notiek jau zināmu kopīgu pārvaldes mehānismu veidošanās.

Starptautisko attiecību literatūrā pēdējos divdesmit gados mazo valstu autonomijas problēma visai bieži ir tikusi **apspriesta** Eiropas integrācijas sakarā. Iestādamās Eiropas Savienībā, dalībvalstis labprātīgi zaudē daļu savas suverenitātes un arī autonomijas, jo daudzu jautājumu izspriešana pāriet Savienības kopīgo institūciju kompetencē. Īpaši jūtami tas notiks, ja pilnībā tiks realizēts Māstrihtas līgums, kas paredz kopīgu valūtu, iekšējo robežu likvidāciju un kopīgu ārējo un drošības politiku. "Eiroskeptiķi"

izsaka bažas, ka integrācija varētu novest pie ES dalībvalstu nacionālās identitātes mazināšanās vai pat zuduma un pie nacionālo interešu pakļaušanas Briseles ierēdņiem.

Neskatoties uz iebildumiem un grūtībām, ko izraisa atšķirīgi priekšstati par to, kādai jābūt Eiropas Savienībai (federācijai, konfederācijai vai cita tipa savienībai) un tās integrācijas gaitai (vai priekšroku dot integrācijas padziļināšanai vai savienības paplašināšanai), un neskatoties uz neapmierinātību ar ES institūciju darbību, tās "pievilkšanas" spēks tomēr ir ļoti liels.

Bieži vien tiek norādīts, ka relatīvi vairāk no šīs savienības iegūst tieši mazās valstis. Pirmām kārtām, tas ir ieguvums drošības ziņā. Ir panākta situācija, kad karš starp ES valstīm ir kļuvis neiespējams un tās ir pietuvojušās stāvoklim, ko Karls Doičs (Deutsch) nosaucis par "drošības kopienu" (*security community*). Lai gan dalība Eiropas Savienībā šobrīd, kad vēl nav pieņemts lēmums par kopīgo ārējo un drošības politiku un faktiski nepastāv Savienības kopīgās aizsardzības struktūras, vēl nedod formālas drošības garantijas, tās lielākās daļas valstu līdzdalība NATO, kā arī zināms solidaritātes līmenis, kas pastāv savienībā, ir faktors, kas atvērta iespējamās ārējās agresorus.

Mazajām valstīm Eiropas Savienībā ir piešķirta neproporcionāli liela ietekme, kad tiek spriests par Savienības lietām. Piemēram, ES likumdošanas institūcijā (Padomē) gadījumos, kad nepieciešams kvalificēts balsu vairākums, Francijai, Vācijai, Itālijai un Lielbritānijai ir katrai 10 balsis, Spānijai - 8, Beļģijai, Grieķijai, Nīderlandei un Portugālei - 5, Dānijai, Īrijai - 3, Luksemburgai - 2 balsis. Tādējādi, atsakoties no daļas suverenitātes, mazās valstis ir

ieguvušas savas autonomijas pieaugumu kopējās sistēmas ietvaros. Mazās valstis gūst no ES relatīvi vairāk ekonomiskajā ziņā, jo to labklājība daudz lielākā mērā ir atkarīga no ārējo tirgu pieejamības, bez tam Savienības ietvaros ir vieglāk mīkstināt ekonomiskas krīzes. Eiropas Savienības palīdzība ir būtiski svarīga ekonomiski vājākajām dalībvalstīm Spānijai, Portugālei un Grieķijai. Savienības ietvaros mazajām valstīm ir lielākas iespējas mazināt atkarību no atsevišķu lielvalstu politiskā un ekonomiskā spiediena (kā Savienības dalībvalstu, tā arī ASV un Japānas), lai gan no tā izvairīties vispār nav iespējams. Tomēr pastāv arī bažas, ka, bēgot no lielvalstu "vilka", tās var nokļūt Savienības institūciju birokrātijas "lāča" nagos.

Analizējot ieguvumus un zaudējumus valsts autonomijai, integrējoties starptautiskās organizācijās un savienībās vai arī veidojot divpusējas starpvalstu attiecības, ir jāņem vērā kvantitatīvā dimensija, t.i., valsts politiskās darbības iespējas (alternatīvas) un kvalitatīvā dimensija - darbības efektivitāte. Trešais faktors ir "cena", kas par to "jāmaksā".¹² Šī cena var pieaugt vienā jomā, bet mazināties citās. Piemēram, iesaistoties militārā savienībā, valsts iegūst lielāku drošību pret potenciālu agresoru. Par to "jāsamaksā" ar pasliktinātām attiecībām ar šo agresoru un tā sabiedrotajiem.

Visi šie faktori jāņem vērā, analizējot Latvijai pieejamās ārpolitiskās stratēģijas: izolacionismu, neitralitāti, atkarību (atkarības stratēģijai ir iespējami vairāki varianti: integrācija ES, Rietumeiropas savienībā un NATO vai arī tikai vienā no šīm organizācijām; integrācija NVS; alianse ar Krieviju; postpadomju un postsociālistisko valstu militāri politiska vai ekonomiska savienība). Lai novērtētu šo stratēģiju efektivitāti, noteicošais kritērijs ir,

cik lielā mērā tās saglabā valsts autonomiju un suverenitāti. Vēl arī, protams, jāņem vērā "cena", kas būs "jāmaksā" arī par optimālu risinājumu.

Atsauces

¹ Hannum, H., *Autonomy, Sovereignty and Self-Determination. The Accommodation of Conflicting Rights* (University of Pennsylvania Press: Philadelphia, 1990), p. 15.

² "the formal or juridical competence of making rules, being legitimate in a certain geographical or functional area" - Duner, B., 'Autonomy: what do we mean, and what do we know?', eds. K.Goldmann and G. Sjostedt, *Power, Capabilities, Interdependence. Problems in the Study of International Influences*. (Sage Publications: London and Beverly Hills, 1979), p. 196.

³ Sundelius, B., 'Coping with structural security threats,' ed. O.Höll, *Small States in Europe and Dependence* (Wilhelm Braumuller: Vienna, 1983), p. 284.

⁴ Orvik, N., 'Norwegian foreign policy. The impact of special relationships,' ed. R.P.Barston, *The Other Powers. Studies in the Foreign Policies of Small States* (George Allen & Unwin: London, 1973), p. 41.

⁵ Freimond, J., 'The Foreign Policy of Switzerland', turpat, 96. lpp.

⁶ Christmas-Möller, W., 'Some thoughts on the scientific applicability of the small state concept: a research history and discussion', ed. O. Höll, *Small States in Europe and Dependence* (Wilhelm Braumuller: Vienna, 1983), p. 47.

⁷ Knudsen, O.F., 'Of Lambs and Lions,' *Cooperation and Conflict*, vol. 23 (1988), p. 111.

⁸ Kukulka, J., 'Zależności i wzajemności międzynarodowe,' *Polska w środowisku międzynarodowym* (Warszawa, 1993), 18.-19. lpp.

⁹ Skat. Duner (2. atsauce), 200. lpp.

¹⁰ Jones, R.J.B. and Willets, P., 'Introduction,' eds. R.J.B. Jones and Peter Willets, *Interdependence on Trial. Studies in the Theory and Reality of Contemporary Interdependence* (Frances Pinter: London, 1984), pp. 4-5.

¹¹ Jones, R.J.Barry. 'The Definition and Identification of Interdependence,' turpat, 17. lpp.

¹² Skat. Duner (2. atsauce), 201.-202. lpp.

4. nodaļa

Žaneta Ozoliņa MAZĀS VALSTIS LIELO VALSTU VIDŪ: DROŠĪBAS ASPEKTI

Lielo un mazo valstu* savstarpējo attiecību jautājumi politikas zinātnē ir vienmēr bijuši pētnieku uzmanības lokā. Lai gan pētījumu intensitāte, kuru atspoguļo arī bibliogrāfija, ir bijusi viļņveidīga. Visražīgākie parasti ir bijuši laikposmi, kad notikušas pārmaiņas starpvalstu sistēmā vai spēku līdzsvara struktūrā. Šo pārmaiņu ietvaros tradicionāli uzrodas jaunas valstis. Tas liek meklēt atbildes uz jautājumiem, kā šīs valstis iekļausies starptautiskajā sistēmā, kā tas ietekmēs pārējās valstis un kā mainīsies lielo valstu uzvedība. Šī pastiprinātā uzmanība pret jaunizveidotajām starptautiskās politikas vienībām ir saistīta ar uzkrāto pieredzi, kura liecina, ka tās savā sākuma posmā ir vājas un nestabilas zemes, kuras var izraisīt visdažādākos konfliktus un pretrunas. Kā trāpīgi norāda Pīters Kalvokoresi (Calvocoressi), jaunu, mazu, vāju valstu parādīšanās uzreiz nenozīmē konfliktu vai karu rašanos, bet dažādu līmeņu problēmas gan. Autors nosauc tādas problēmas kā potenciālas

* Pasaules politikas teorijā pieņemts šāds valstu iedalījums: lielvalstis, lielās valstis, vidējās valstis, mazās valstis un mikrovalstis. Kopš bipolaritātes izjukšanas un PSRS sabrukuma literatūrā biežāk tiek lietots lielas valsts jēdziens. Vairāku šādu lielo valstu darbība mūsdienu starptautiskajā sistēmā liecina par to vēlēšanos atgriezties vai iekļūt lielvalsts kategorijā (Krievija, Japāna, Vācija, Francija). To ietekme uz pasaules, Eiropas un Latvijas likteni kopumā ir lielāka nekā vienīgas lielvalsts - ASV - ietekme.

Lielā valsts ir valsts ar ievērojamiem fiziskiem rādītājiem (teritorija, iedzīvotāju skaits), milzīgu ekonomisko un militāro potenciālu, augstu tehnoloģijas attīstības pakāpi un spēju ietekmēt starptautisko notikumu gaitu. Lielvalstij bez visa tā vēl raksturīga spēja mainīt spēku līdzsvaru; turklāt tās statuss tiek respektēts starptautisko attiecību sistēmā.

Mazās valsts definīcija sniegta grāmatas 1. nodaļā.

nestabilitātes zonas izveidošanās; sabiedrības neviendabība; pretrunu asums starp eliti, kura nes jaunas vēsmas un pārkārtoju-
mu idejas, un sabiedrību, kura turas pie vecajām tradīcijām un ar
grūtībām iekļaujas jaunās struktūrās; iekšējo problēmu pārnešana
uz starptautisko sistēmu (pati tās nespējama risināt, mazā valsts
meklē līdzekļus ārpusē); aizspriedumi pret kolonizētāju vai
okupētāju valsti, kurai ir jau stabila vieta un parasti arī ietekmīga
loma starpvalstu sistēmā. Tādējādi veidojas spriedze starp šim
divām valstīm, kas tiek pārnests arī uz citiem politikas subjektiem.
Veidojas savdabīga pretruna starp jauno mazo valsti un starpval-
stu sistēmu kopumā. Kā precīzi to raksturo P. Kalvokoresi: "Tās
[mazās valstis. - Ž.O.] ne tikai apzinās savā ricībā esošo līdzekļu
neadekvātumu, bet arī šaubās par starptautiskās sabiedrības
attieksmi, kurā ir tikko iekļāvušās, un pārāk centīgi pūlas ieņemt
tajā vietu un pierādīt savu vērtību".¹

Pētījumi, kas veikti šajā jomā, nosacīti grupējami četrās grupās.
Pirmā pētījumu grupa - lielo un mazo valstu attiecības pirms 2. pa-
saules kara un kara laikā. Otra pēti "aukstā kara" sākumposmu. Te
dominē konkrēti pētījumi, kas skar koloniālās sistēmas sabrukuma
rezultātā radušās jaunās valstis un arī Latīņamerikas zemju
pieredzi. Trešā grupa - darbi, kas veltīti lielo un mazo valstu kon-
fliktiem (piemēram, Deivids Vitāls (Vital) analizē PSRS un
Čehoslovākijas, ASV un Vjetnamas konfliktus). Ceturto grupu
veido pētījumi par mazām valstīm demokrātiskā vidē, galvenokārt
Rietumeiropā.²

Nenoliedzami, šajos pētījumos var atrast daudz radošu un izman-
tojamu ideju, tomēr to tieša piemērošana Latvijas apstākļiem nebū-
tu pareiza, jo, pirmkārt, katrs literatūrā aplūkots gadījums ir

unikāls un iespējamība, ka tieši tāda situācija varētu atkārtoties, ir
minimāla. Otrkārt, lielo un mazo valstu attiecību specifiku nosaka
konkrētā vēsturiskā laikā pastāvošā starpvalstu struktūra, kura
atkal ir neatkarīga salīdzinājumā ar citām, un tāpēc tieši
secinājumi neatspoguļos patieso lietu stāvokli. Savulaik Hermanis
Karrs (Carr) ir brīdinājis no pārlielas aizraušanās ar vēsturiskiem
faktiem, kuru vispārināšana var novest pie nepareiziem secināju-
miem, atzīmēdams, ka nepatīkšanas ar vēsturi ir tās, ka tā vienmēr
ir selektīva: vēsturnieks atlasa faktus kā zivju veikals zivis,
izvēloties dažas un atmetot un neievērojot citas. Tas ir īpaši pareizi
attiecībā uz mazo un lielo valstu attiecībām. Treškārt, jāņem vērā
arī mazo valstu specifika katrā konkrētā gadījumā. Tā, piemēram,
Baltijas valstis nav salīdzināmas ne ar vienām citām mazām val-
stīm, jo tās ir tikko atbrīvojušās no okupācijas, kaimiņos atrodas
liela un neprognozējama, un no demokrātiskām tradīcijām tāla
valsts; Baltijas valstu veidošanās par patstāvīgiem starptautiskās
politikas subjektiem notiek negatīvā un svārstīgā spēku līdzsvara
sistēmā ar nenoskaidrotām lielvalstu attiecībām.

Kāda ir lielo un mazo valstu attiecību specifika? Pirmā un
svarīgākā iezīme izriet no starptautiskās sistēmas struktūras.
Deivids Vitāls to raksturo šādi: "Mūsdienu valstu pasaule pēc
savas būtības ir šķiru sabiedrība. Tajā acīm redzami ir pirmā šķira,
kurā iekļaujas tās valstis, kam ir ievērojami resursi un potenciāls
un pastāvīgas intereses visā plašajā starptautisko attiecību jomā un
kas dominē uz politiskās skatuves un lielā mērā nosaka to modeļu
struktūru, kurā darbojas visu pārējo šķiru pārstāvji".³ Tas nozīmē
arī, ka attiecības starp lielām un mazām valstīm vienmēr būs
asimetriskas jebkuros apstākļos un, veidojot savu politiku, vienmēr
būs ar to jāreķinās. Asimetrija nozīmē nevienlīdzību gan varas

potenciālā un pārdalē, gan ekonomiskajā attīstībā, tehnoloģijā un sociālajā jomā. Bet tas nenozīmē, ka mazo un lielo valstu attiecības vienmēr būs naidīgas, pretrunīgas un vērstas uz konfliktiem vai saspilējumu. Mūsdienu starptautiskā sistēma ir labvēlīga draudzīgu un lietišķu savstarpējo attiecību veidošanai, paturot prātā katras valsts nacionālās intereses.

Mazo valstu trūcīgais potenciāls rada arī atšķirības ārpolitisko mērķu noteikšanā. Ja mazajām valstīm vissvarīgākā vienmēr būs izdzīvošana jeb suverenitātes saglabāšana (Eiropas mazo valstu diskusijas par iestāšanos Eiropas Savienībā un tās dalībvalstu autonomijas saglabāšanas problēmām), tad lielas valstis orientētas uz sava varas potenciāla palielināšanu, izmantojot visdažādāko līdzekļu spektru, sākot ar tiešu militāru spēku un beidzot ar integrācijas mehānismiem. No tā izriet mazo valstu vēlēšanās pajauties uz starptautiskās sistēmas atbalstu (arī Latvijas drošības un ārpolitikas uzdevu formulēšanā tā parādās īpaši spilgti, kaut vai diskusijas un argumenti par Latvijas iestāšanos NATO un ES).

Kādos gadījumos mazās valstis kļūst par lielo valstu politikas objektiem? Pirmais un galvenais cēlonis lielo valstu pastiprinātai uzmanībai ir mazo valstu loma un vieta starptautiskajā sistēmā un potenciālā iespēja ietekmēt pastāvošo spēku līdzsvaru. Starptautiskās politikas teorētiskajā literatūrā aplūkoti daudzi un dažādi cēloņi lielo valstu ietekmes izplatībai mazās valstīs. Pīters Kalvokoresi min tādus kā koloniālās sistēmas sabrukums un dekolonizācija; iekšējie konflikti, kas draud pārāgt ārējos; nesakārtota mazas valsts saimnieciskā struktūra, kura robežojas ar nabadzību, un nekompetenta valdība; "aukstais karš"; robežstrīdi.⁴ Šajā uzskaitījumā uzsvars likts uz mazo valstu iekšējiem procesiem.

Tomēr tikai ļoti retos gadījumos mazo valstu iekšpolitika spēj kļūt par lielās politikas objektu - kad pašas lielās valstis izmanto mazās savu interešu labā, nevis lai morālu apsvērumu dēļ steigtos palīgā nabadzības un nekompetentas valdības varā nonākušajiem.

Realistiskāks ir norvēģu pētnieka Olava Knudsen (Knudsen) interpretējums no lielo valstu viedokļa, saskaņā ar kuru mazajām valstīm tiek ierādīta atkarīga subjekta loma.⁵ Viņaprāt, mazās valstis nokļūst lielās politikas centrā tikai noteiktos gadījumos. Pirmkārt, kad lielo valstu starpā rodas konflikts vai arī ir augsta saspilējuma pakāpe un mazās valstis atrodas sadursmes krustugunis vai arī kļūst par manevrēšanas līdzekli. Jo lielāka ir lielo valstu savstarpējā atkarība, jo lielākas ir iespējas mazajām valstīm tikt ietekmētām gan pozitīvā, gan negatīvā veidā. Šādas politikas piemērs ir PSRS un Vācijas vienošanās par Eiropas sadali 1939. gadā, jo tās rezultātā savu neatkarību zaudēja daudzas Eiropas valstis. Savukārt kā pozitīvu rezultātu var minēt ASV politiskās aktivitātes attiecībā pret Krievijas karaspēka izvešanu no Baltijas valstīm. Lielo valstu uzmanība pret mazajām valstīm literatūrā visbiežāk aplūkota saistījumā ar konfliktiem starp lielvalstīm. Tomēr apstākļi ir daudzveidīgāki. Jāņem vērā arī, piemēram, ka starp lielām valstīm pastāv draudzīgas attiecības un mazās valstis vai nu iegūst no šā fakta, vai arī tiek pilnīgi ignorētas; mazās valstis ir stratēģiski neizdevīgā stāvoklī, un līdz ar to lielo valstu interese par tām gan konfliktu, gan normālu attiecību gaisotnē ir minimāla; tās mazās valstis, kuras atrodas stratēģiski izdevīgā stāvoklī, neatkarīgi no lielo valstu attiecību intensitātes gandrīz vienmēr būs to uzmanības lokā. Otrkārt, lielvalsts ārpolitiskā orientācija uz kaimiņvalsti parasti ir varas paplašināšanas politikas izpausme. Mazām valstīm, atrodoties kaimiņos lielai valstij, jārēķinās, ka

varas maksimizācija ir saistīta ar pašas lielās valsts būtību - tieksmi uzturēt savu lielvalsts statusu gan reģionā, gan starptautiskajā sistēmā kopumā. Jo lielāks ir varas potenciāls, jo autoritāte pasaulē stabilāka, jo attieksme pret mazo kaimiņu būs miermīlīgāka. Ja valsts zaudē savu labo stāvokli, tās ārpolitika kļūst agresīvāka, un tā meklē līdzekļus, kā atjaunot zaudēto vai arī kā uzturēt šķietamību, ka ir vēl joprojām lielvalsts. Svarīgs faktors, kas var ietekmēt mazo valstu likteni, ir lielo valstu spēku samērs. Ja ir izveidojies stabils spēku līdzsvars, tad mazām valstīm kaut ko iegūt no citām partnerēm vai mainīt starpvalstu attiecības ir praktiski neiespējami, jo politikas subjekti baidās no jebkādam pārmaiņām starptautiskajā sistēmā, kuru sekas būtu neprognozējamas gan pirmā, gan otrā plāna dalībniekiem. Toties, mainoties spēku samēram, mazām valstīm jābūt īpaši jutīgām pret pārmaiņām pasaules politikā, jo iespējamās sekas mērāmas ar neatkarības zaudēšanu vai atgūšanu. Mainoties spēku samēram, mazām valstīm bieži jāizvēlas, kurai pusei pieslieties. Knudsens savā rakstā atzīmē, ka, mainoties lielo valstu potencēm, tās izdara lielāku spiedienu uz mazajām valstīm, liekot pievienoties vienai pusei. Kā piemērs tiek minēts 1939. gada augusta padomju un vācu līgums un kā tas ietekmēja Somijas likteni. Somija cerēja, ka Vācija izdarīs nepieciešamo pretspiedienu pret Padomju Savienību. Taču vienā brīdī šis līguma garantētais līdzsvars izjuka, atstājot PSRS brīvas rokas Somijā.⁶ Šī tēze ir piemērojama arī Latvijas un Baltijas liktenim, jo šo valstu neatkarības atgūšana sakrita ar pārmaiņām spēku samērā. Īpaši jāņem vērā paredzamās maiņas globālajā starpvalstu attiecību struktūrā, jo pagaidām vēl ir neskaidrs spēku izvietojums globālā mērogā, no kura būs atkarīgs arī Latvijas liktenis. Tādēļ Latvijas ārpolitikā paralēli sāktajām aktivitātēm starptautiskajās organizācijās rūpīgi jāpēta lielo valstu savstarpējo attiecību būtība

un pārmaiņas, kā arī dažāda veida divpusējās attiecības.

Kā lielās valstis spēj ietekmēt mazās? Tradicionālais viedoklis - ar spēka lietošanu. Arī Latvijā galvenā uzmanība tiek pievērsta potenciālam tiešam uzbrukumam no lielās kaimiņvalsts. Reāli lielvalstis savā starpā piekļūst daudz smalkākas un bieži vien savstarpēji izdevīgas attiecības, kuru rezultātā mazās valstis tiek pakļautas lielāko valstu interesēm un var kļūt par šo interešu īstenošanas līdzekli un mērķi. Tādēļ svarīgi ir novērtēt mazo valstu manevrēšanas un diplomātijas potences un ierobežojumus, lai izmantotu iespējas, ko dod spēku līdzsvars starptautiskajā sistēmā un mazās valsts rīcībā esošais potenciāls.

Kādi ir lielo valstu rīcības motīvi? Literatūrā sastopamas vairākas interpretācijas un pieejas.

1. Lielo valstu uzvedības modeļi neatkarīgi no to iekšējās struktūras un ārpolitiskiem mērķiem ir savā būtībā impēriski. Impērisms te izpaužas kā nepieciešamība atražot sevi kā starptautiskās sistēmas darbības virzienu un kārtības izstrādātāju un noteicēju, kuru respektē pārējie politikas subjekti. Protams, ka atšķirīgos vēsturiskos posmos impērisma izpausmes formas ir atšķirīgas.

2. Lielas valsts būtības kodols ir sava varas potenciāla uzturēšana, attīstīšana un izvēršana ārpus savas valsts robežām, tādā veidā nostiprinot savu ietekmi starpvalstu sistēmā. Līdz ar to lielo valstu uzvedība pasaules politikā būtu aplūkojama kā varas maksimizācijas process. Savas ietekmes paplašināšana mazo valstu virzienā uztverama kā lielo valstu politiskās darbības likumsakarība.

3. No lielo valstu būtības izrietošā to nozīmīgā loma starptautiskajā sistēmā padara šīs valstis par līderēm pasaules ekonomikā un politikā un tāad padara tās arī atbildīgas par starptautiskās sistēmas būvēšanu, dalīšanu un pārveidi.

Sabrūkot bipolaritātei un mainoties starpvalstu attiecību modeļiem, augot mazo valstu skaitam un norisinoties kvantitatīvām un kvalitatīvām pārmaiņām lielo valstu struktūrās, teorētiskajā literatūrā parādās jauni valstu uzvedību skaidrojoši atzinumi un interpretācijas. Viens no galvenajiem secinājumiem, kas rodams dažādu autoru darbos, ir atziņa, ka līdz minimumam ir mazinājusies lielo valstu vēlēšanās un nepieciešamība pakļaut sev mazās valstis ar tieša militāra spēka lietošanu, kas var novest pie nevajadzīgiem un lieliem materiāliem un morāliem zaudējumiem, reizē izraisot kritiku un nelabvēlīgu attieksmi no starptautisko organizāciju puses un tādējādi graužot agresorvalsts starptautisko prestižu. Šādā labvēlīgā situācijā arī mazo valstu izdzīvošanas iespējas kļūst lielākas un starptautiskais atbalsts nozīmīgāks.

Arvien lielāka uzmanība lielo un mazo valstu savstarpējo attiecību analizē tiek pievērsta savstarpējās atkarības, atkarības un integrācijas teorijām. Augsta valstu sasaistītības pakāpe dod lielām valstīm papildu iespējas un jaunus līdzekļus mazo valstu atkarības palielināšanai. Jo daudzveidīgāki ietekmēšanas līdzekļi tiek izmantoti, jo minimālākas iespējas mazajām valstīm manevrēšanai iekšpolitikā un ārpolitikā. Šie daudzveidīgie ietekmēšanas līdzekļi ir šādi:

- militārais potenciāls. To var izmantot vismaz divos veidos. Pirmkārt, kā bruņotu iebrukumu mazā valstī. Otrkārt, kā varas un spēka demonstrēšanu. Daudzi pētnieki atzīst, ka militāra vara ir

tikai nepieciešams priekšnosacījums lielvalsts kundzībai.⁷ Militārais potenciāls kā paš aizsardzība, līdzeklis starptautiskā prestiža celšanai, ietekmes palielināšanai noteiktā ģeogrāfiskā vai politiskā reģionā, alianšu un starptautisko organizāciju veidošanā;

- intervence kā mazo valstu pakļaušanas līdzeklis. Jau 17. gadsimtā franču teologs Fransuā Fenelons (Fenelon) secināja, ka nevar gaidīt no valsts, kurai ir lielāka vara, iejūtīgu un pieklājīgu uzvedību. Intervence tiek uzskatīta par lielo valstu ārpolitiskās darbības netņemamu sastāvdaļu. Iebrucējs vienmēr cenšas pamatot intervences nepieciešamību. Intervence var izpausties visdažādākās formās un iesaistīt lielu skaitu politisko subjektu. Pēdējos gados lielu valstu ietekmes palielināšanai ir izmantota militārā, ideoloģiskā un ekonomiskā intervence, kas īstenota ārējās palīdzības programmās, multilaterālo aģentūru darbībā, transnacionālās korporācijās. Militārās intervences nepieciešamības pamatojums mūsdienās ir kļuvis daudzveidīgāks: bruņota konflikta novēršanai (ANO un ASV aktivitātes Ziemeļirākā pēc Persijas liča kara, lai novērstu iespējamo vardarbību pret kurdiem); humānās palīdzības sniegšanai (Irākā, Bosnijā, Somālijā); jaunizveidotu valstu atbalstīšanai; valdību aizstāvēšanai (Filipīnās);

- kultūras ietekmes izplatība;
- politiskā socializācija, kuru sekmē kultūras hegemonijas radītais fons un kuru vispirms pieņem sabiedrotie un to politiskās elites; vēlāk tā izplatās citās valstīs un starptautiskās organizācijās. Kā tipisks piemērs te minama ASV klātbūtne Eiropā un tās izraisītās sekas Eiropas ekonomiskajā attīstībā (Māršala plāns) un politisko elītu pieņemtajās normās (liberālisms). Politiskā socializācija ir daudz smalkāks un viltīgāks politiskās pakļaušanas līdzeklis nekā militārā vara, jo tā nenotiek ar draudiem vai vardarbību, bet gan politiskajiem spēkiem labprātīgi pieņemot politiskās uzvedības

normas un noteikumus;

- ekonomiskā vara. Mūsdienās ekonomiskie starpvalstu ietekmēšanas un arī pakļaušanas līdzekļi tiek lietoti visbiežāk un visefektīvāk. Ekonomiskais potenciāls Jauj lielām valstīm piedāvāt citām savas sabiedrības labklājības nosacījumus, ar resursu, tirdzniecības un finanšu līdzekļiem ietekmēt mazākās valstis un pat iespaidot starptautisku organizāciju radīšanu un to darbības virzienu noteikšanu. Tā, ASV kā ekonomiska un politiska lielvalsts ir spēlējusi izšķirošo lomu tādu organizāciju izveidē un uzturēšanā kā Starptautiskais valūtas fonds, Pasaules banka, tirdzniecības organizācija GATT (*General Agreement on Tariffs and Trade*);

- lielas valsts kundzība var izpausties tās privilēģijā noteikt, kādi jautājumi kurā brīdī jārisina starptautiskajai sabiedrībai (*agenda setting*). Mazām valstīm šajā darbā jāpaliek novērotājiem vai tikai sava viedokļa paudējiem - ar allaž paliekošu iespēju tikt nesadzirdētām, ja lielās valstis to nevēlēsies, vai arī tikt izmantotām lielo valstu savstarpējo jautājumu kārtošanā.

Lielo valstu centieni dominēt ar dažādu līdzekļu palīdzību ir samērā pretrunīgs un daudzšķautņains process, kura gaitā tās neņem vērā iespējamās problēmas, ko savās interesēs varētu izmantot mazās valstis. Lielo valstu "vājie punkti" ir šādi:

- * lielās valstis, paredzēdamas sava potenciāla iespējas, uzskata, ka to valdīšana iespējama globālā mērogā. Bieži vien tie ir maldi, jo daudzveidīgā intervence attiecināma galvenokārt uz reģionu, nevis pasauli kopumā. Noņemdamās ar globālām problēmām, tās neievēro to, ko varētu paveikt reģionā;

- * tās uzskata, ka var dominēt visdažādākās jomās, kaut potenciāls ne visās jomās ir adekvāts;

- * hegemonija globālā mērogā un nespēja tikt galā ar valsts

iekšpolitiskiem jautājumiem;

- * savas hegemonijas paplašināšanas pamatā liek sadarbību, bet praktiskais iznākums bieži ir spēka lietošana vai vardarbība (Krievijas un NVS attiecību veidošana).

Lielo valstu panākumi mazo valstu ietekmēšanā ir atkarīgi no līdzekļu daudzveidīguma. Ja liela valsts paļaujas tikai uz spēka lietošanu, tad šāda intervence būs islaicīga un savstarpēji neizdevīga. Piemērs ir nesena pagātnē PSRS attiecību veidošana ar sociālistiskām valstīm un politika Āzijā un Āfrikā. Arī mūsdienu jaunajā starptautiskajā situācijā Krievija iekšēji cīnās, lai atmestu vecās imperiālisma metodes un sāktu izmantot jaunus pakļaušanas līdzekļus, kuri Baltijas valstīm ir daudz neizdevīgāki, sarežģītāki, grūtāk atpazīstami un aktualizējami nekā tieši militāri draudi, kas tuvākajā laikā ir maz iespējami. Savukārt ASV ir bijušas veiksmīgākas, jo ir balstījušas savu politiku pret mazajām valstīm uz daudzveidīgas hegemonijas principiem, kas veiksmīgi īstenoti Rietumeiropā un daļēji Latīņamerikā. Vairākkārteji ASV mēģinājumi "aiziet" no Eiropas "aukstā kara" beigu posmā un 90. gadu sākumā izsauca neapmierinātību Eiropas politiskās elites vidū un daļēji arī sabiedrībā.

Koncentrētā veidā šo domu ir izteicis viens no starptautisko konfliktu nopietnākajiem pētniekiem Pīters Kalvokoresi: "Miers balstās vairāk uz varu nekā uz spēku".⁸

Kādas ir mazo valstu iespējas ietekmēt lielo valstu politiskos lēmumus un rīcību? Deivids Vitāls dod sekojošu atbildi uz jautājumu par mazas valsts vēlamo rīcību sacensībā ar lielām valstīm: "(a) militārā potenciāla būtiska kāpināšana, dalot to konvencionālā un

kodolbruņojumā, lai iespējamā konfliktā palielinātu oponenta zaudējumus līdz augstākai pakāpei; (b) diplomātiskā un, kur nepieciešams, militārā potenciāla ierobežota un uzmanīga izmantošana, lai liktu oponentam apzināties iespējama konflikta augsto "cenu" un mazās valsts atteikšanos novirzīties no nospraustajiem mērķiem, (...) un (c) vēl uzmanīgāka un saprātīgāka visu līdzekļu kopuma politiska un arī stratēģiska izmantošana, lai mazās un lielas valsts konflikta sistēmā līdzsvarotu iespējamo palīgpretpiedienu no ārpuses".⁹

D. Vitāla sniegtās atbildes ir piemērojamas galvenokārt "aukstā kara" apstākļiem, kad konflikta pakāpe starp valstīm ir augsta un tiek tāda uzturēta. Kopš "aukstā kara" beigām starpvalstu attiecībās parādās jaunas iezīmes un citi uzvedības modeļi. Tādēļ arī lielo un mazo valstu attiecībās ir atrodamī jauni pavērsieni un līdzekļi savas ārpolitikas īstenošanai starptautiskā sistēmā. Kā svarīgākie minami:

- starptautisko organizāciju lomas pieaugums; tās tagad dod mazajām valstīm iespēju darboties globālā mērogā kā līdzvērtīgiem lielo valstu partneriem. Lai arī šī vienlīdzība ir vairāk formāla nekā reāla, tomēr tā sniedz pietiekošu telpu diplomātiskai manevrēšanai. Kaut vai lai atceramies neseno (arī patlaban neatslābstošo) Krievijas kampaņu pret Igauniju un Latviju cilvēktiesību jomā. Sākot ar 1992. gadu, tā ir galvenā ārpolitiskā kārts, ko Krievija izspēlē pret Baltiju starptautiskajās organizācijās (ANO, ODSE, ES, EP, Baltijas jūras valstu padomē) un, neraugoties uz savu lielo ietekmi dažās no tām, tomēr nespēj sasniegt sev vēlamu rezultātu "tuvo ārzemju" diskreditēšanā;

- lobija izmantošana ārpolitisko mērķu īstenošanai. Latvijas neatkarības atgūšanas ceļš bez Rietumu lobija būtu daudz garāks

un ilgāks (piemēram, svarīgs bija Ziemeļvalstu atbalsts Baltijas valstīm pirmajos neatkarības mēnešos);

- divpusējo un daudzpusējo attiecību izmantošana ārpolitisko mērķu sasniegšanai attiecībā pret lielajām valstīm (nepietiekoša Baltijas valstu sadarbība ir traucējusi Latvijai attiecībās ar Krieviju, savukārt veiksmīga sadarbība ar Skandināvijas valstīm ir palīdzējusi sasniegt pietiekoši daudz);

- mazās valsts iekšpolitikas sakārtošana, mērķtiecīga un saprātīga tās realizācija, kļūstot par politisku vienību, kuru ir neizdevīgi pakļaut, bet sadarbība ar kuru dotu arī pozitīvu ieguldījumu lielas valsts ārpolitikā.

Lai arī lielo valstu ricībā esošie mazo valstu pakļaušanas līdzekļi ir nenoliedzami daudzveidīgi un spēcīgi, tomēr "vājo pušu" un iekšējo rezervju apzināšanās var palīdzēt mazajām valstīm veidot efektīvas starpvalstu attiecības un darboties kā līdzvērtīgiem un patstāvīgiem starptautiskās politikas subjektiem.

Atsauces

¹ Calvocoressi, P., *World Order and New States* (Chatto&Windus: London, 1962), p. 34.

² Skat. bibliogrāfiju grāmatas beigās.

³ Vital, D., *The Survival of Small States* (Oxford University Press: London, 1971), p. 2.

⁴ Skat. Calvocoressi (1. atsauce), 18. lpp.

⁵ Knudsen, O., *Shearing Borders with a Great Power: An Examination of Small State Predicaments*, NUPI Report, no. 159 (May 1992);

Knudsen, O., 'Of Lambs and Lions: Relations Between Great Powers and their Smaller Neighbors,' *Cooperation and Conflict*, vol.23 (1988).

⁶ Turpat.

⁷ Gilpin, R., *The Political Economy of International Relations* (Princeton University Press: Princeton, 1987); Keohane, R.O., *After Hegemony* (Princeton University Press: Princeton, 1984).

⁸ Skat. Calvocoressi (1. atsauce), 1. lpp.

⁹ Skat. Vital (3. atsauce), 129. lpp.

5. nodaļa

Aivars Stranga MAZĀS VALSTIS UN ĢEOPOLITIKA

Ģeopolitika - zinātne vai ideoloģija?

Termins "ģeopolitika" pirmo reizi parādījās 1916. gadā zviedru ģeogrāfa un sociologa Rūdolfa Kjellena (Kjellen) darbā "Valsts kā organisms" ("*Staten som Lifform*") kā divu grieķu vārdu - *geo* (zeme) un *politikos* (tas, kas attiecas uz valsti) - savienojums. Tas apzīmēja valsts un telpas savstarpējās attiecības, galvenokārt ģeogrāfiskā novietojuma ietekmi uz valsts funkcionēšanu starptautisko attiecību sistēmā. Savu lielāko uzplaukumu un arī lielāko negodu ģeopolitikas iemiejums dzīvē piedzīvoja Vācijā 20. gados un 30. gadu sākumā Veimāras republikas un nacistiskā reiha laikā. "Ģeopolitika ir valsts ģeogrāfiskā apziņa" - šāda formula parādījās Vācijā 1928. gadā un kļuva par vienkāršāko un populārāko ģeopolitikas skaidrojumu. Vācijas ievērojamākie ģeopolitiķi - autori, kuri rakstīja par starptautisko attiecību telpiskajiem aspektiem - bija K. Haushofers, F. Ratcels un E. Banzē. Ģeopolitikas uzplaukums Vācijā nebija nejaušs: pēc sakāves 1. pasaules karā Vācija piedzīvoja ne tikai Versaļas miera līguma (1919) pazemojumu, bet arī vēlēšanos to pārvarēt. Neskatoties uz sakāvi, Vācija stratēģiski, no ilglaicīgas perspektīvas viedokļa raugoties, bija ģeopolitiski pat stiprāka nekā pirms 1. pasaules kara. 1914. gadā Vācijai blakus bija trīs vairāk vai mazāk stipras valstis - Krievija, Austroungārija un Francija - kas ierobežoja Vācijas telpiskās tieksmes. Turpretī pēc 1. pasaules kara Vācija rietumos robežojās

ar karā uzvarējušo, bet novājināto un dekadencē grimstošo Franciju; un austrumos ierobežojošo faktoru vairs vispār nebija: gan cariskā Krievija, gan Austroungārijas monarhija bija gājušas bojā, to vietā Vācijas austrumos bija vāju un savstarpēji ķildīgu jauno valstu josla. Šīs joslas (vai tās daļas) nonākšana Vācijas iespaidā vai pat krišana par upuri Vācijai bija tikai laika jautājums. Vēlme un vēlāk arī iespēja pārvarēt sakāves pazemojumu karā tieši veicināja ģeopolitisko studiju nepieredzētu popularitāti Vācijā.

Vācijas ģeopolitikas raksturīgākās tēzes bija šādas:

- starptautisko attiecību raksturs ir ģeogrāfiski determinēts; par starptautisko attiecību galveno, ja ne vienīgo subjektu tika uzskatīta valsts, kuras stāvokli citu valstu vidū neatvairāmi ietekmē ģeogrāfiskie faktori;
- valsts funkcionē telpā un cīnās par izdzīvošanu tajā, valsts funkcionēšanai ir arī bioloģisks zemteksts; valsts mērķis ir savas "dzīves telpas" (*Lebensraum*) saglabāšana vai iekarošana;
- valstu robežas ir relatīvas, un tās jāaplūko no "dzīves telpas" viedokļa.

Hitleriskās Vācijas tieksme pēc pasaules kundzības, kas bija galvenais 2. pasaules kara cēlonis un kuras ideoloģiskajai pamatošanai tika izmantota ģeopolitika, ne tikai diskreditēja vācu ģeopolitiku kā mācību, bet pat piešķīra tai noziedzības nokrāsu.

Vācija tomēr nebija vienīgā zeme, kur uzplauka ģeopolitika. Lai arī pētījumi vai pseidopētījumi par ģeogrāfijas ietekmi uz valstu likteņiem parādījās daudzās zemēs, plašāku popularitāti ieguva ASV autori H. Mekinders, N. Spaikmens un R. Štrauss-Hipe, kuru pirmie darbi parādījās jau gadsimta sākumā un turpināja iznākt līdz

pat 40. gadiem. Teorētisku radniecību ar vācu ģeopolitisko domu atsedza 1942. gadā izdotā R. Štrausa-Hipes darba zīmīgais nosaukums "Ģeopolitika - cīņa par telpu un varu" un stratēģiski politisko radniecību - tajā pašā gadā publicētā N. Spaikmena grāmata "Amerikas stratēģija pasaules politikā". Vācu ģeopolitiķi izmantoja ģeogrāfiju Vācijas, bet amerikāņi - ASV stratēģisko interešu pamatošanai. Daži ASV autoru apgalvojumi ieguva gandrīz skandalozu popularitāti, piemēram, Mekindera secinājums, ka valsts, kas pārvalda Austrumeiropu, pārvalda arī visu pasauli. Atšķirībā no vācu ģeopolitiķiem ASV autori neizmantoja bioloģisku motivāciju saviem spriedumiem. Viņu darbi bija mazāk iracionālisma piesātināti, tie nebija domāti tiešas ārpolitiskas ekspansijas pamatošanai. Viņi uzskatīja, ka ir vitāli svarīgi, lai pasaulē stratēģiski nozīmīgos reģionus kontrolētu demokrātiskās valstis.

Lai arī ģeopolitika pēc 2. pasaules kara piedzīvoja pagrimumu (kā taisnīgu atmaksu par tās idejisko saistību ar ekspansiju, karu), tomēr 80. gados sākās tās atdzimšana, gan ne tik plaši kā 20.-40. gados. Ģeopolitikas atdzimšanai bija vismaz divi cēloņi. Pirmais: valsts dzīvē ģeogrāfiskie faktori patiešām ir neatņemami, un to izpēte ir nepieciešama neatkarīgi no politiskas vai ideoloģiskas ieinteresētības. Otrs: "aukstā kara" beigas un Jaltas (Potsdamas) starptautisko attiecību sistēmas sabrukums 90. gadu sākumā sākotnēji radīja ilūzijas par ātru jaunas, demokrātiskas, miera pilnas pasaules izveidi; ilūziju pakāpeniska izkliedēšanās veicina atgriešanos pie tradicionāliem priekšstatiem par starptautisko attiecību raksturu, izceļot arī senāko stratēģijas sastāvdaļu - ģeogrāfiju.

Latvijā - mazā valstī, kas atrodas ģeopolitiski apdraudētā telpā - īpaša uzmanība jāpievērš ģeopolitikas studijām Krievijā, mūsu neizbēgamajā kaimiņvalstī. Pašreizējā ģeopolitikas politiskā un psiholoģiskā vide Krievijā ir visai līdzīga Vācijai pēc 1. pasaules kara. Krievija sāk lietot apzīmējumu "Veimāras Krievija". Zaudējusi "auksto karu", sabrūkot komunismam un Padomju Savienībai, Krievija ģeopolitiski ir "atsviesta" atpakaļ par vairākiem gadsimtiem, bet tā nav atmetusi cerības un apņemšanos pārvarēt savu "Versaļu".

Interese par ģeopolitiku un valsts ārpolitikas mērķu ģeopolitisks pamatojums Krievijā kļuva īpaši populārs, sākot ar 1992.-1993. gadu, kad pakāpeniski tika pārvarēts prietumnieciskais posms Krievijas ārpolitikā. Speciālus darbus ģeopolitikai ir veltījuši tādi Krievijas autori kā E. Pozdņakovs, V. Razuvaevs, N. Kapčenko, V. Kudrovs, K. Sorokins. Ģeopolitikai pievērsušies arī tādi mūsdienu Krievijas ārpolitiskās stratēģijas izstrādātāji kā S. Karaganovs un A. Arbatovs. Apkopojot Krievijas ģeopolitisko domu (galvenokārt priekšstatus par Krievijas Eiropas politikas teritoriālajiem aspektiem), var izcelt sekojošas būtiskas tēzes:

- Krievija pašlaik ir vismaz daļēji izstumta no Eiropas, īpaši no Centrālās un Austrumeiropas. Krievija ar to samierināties nevar; ir jāatjauno Krievijas ģeopolitiskās intereses Centrālajā un Austrumeiropā.
- Krievijas izstumšana no Eiropas sagrauj visa kontinenta drošību un ģeopolitisko stabilitāti un rada pamatu nepārredzamiem konfliktiem.
- Norisinās Centrālās un Austrumeiropas fragmentācija: pastāv daudzas vājas valstis - tāpat kā 20.-30. gados. Stratēģiskā ziņā tas ir izdevīgi Krievijai. Centrālā un Austrumeiropa ir ģeopolitiski

neatraujama no Krievijas; tās fragmentācija ļaus Krievijai nākotnē atjaunot savas ģeopolitiskās intereses šajā telpā.

- Baltija atrodas neapstrīdamā Krievijas ģeopolitisko un stratēģisko interešu telpā, un Krievija centīsies neļaut tai "aizbēgt uz Eiropu". Baltijas valstis ģeopolitiskā ziņā ir tik neizdevīgi novietotas, ka tām būtu jāveido jauns ģeopolitisks reģions, lai pārvarētu Krievijas ģeopolitisko pievilkšanas spēku, bet tās to nespēj, jo ir pārāk mazas. Baltijas valstis atrodas Eiropas "trešajā ešelonā" (ar to tiek domāta secība, kādā tās varētu integrēties Eiropas un transatlantiskajās organizācijās), līdz ar to Krievijai ir lielas iespējas paturēt Baltiju savā ģeopolitiskajā telpā.

- Krievijas vēsturiskā pieredze māca, ka tā vienmēr ir pārvarējusi krīzes un pagrimumu un atguvusi ģeopolitiski zaudēto.

Balstoties uz šīm tēzēm Krievijai būtu iespējamās trīs ģeopolitiskās stratēģijas: 1) **ekspansionisms** - mēģinājumi atgūt zaudēto jau tuvākajā laikā; 2) **defetisms** - tiek atzīta sakāve, Krievija samierinās ar to un pat pieļauj vēl lielākus zaudējumus; 3) **pozicionisms** - tiek "iekonservēts" pašreizējais stāvoklis, uz laiku ar to jāsamierinās, bet tiek krāti spēki, un galu galā vismaz daļēji tiek atgūts zaudētais. Mērenākie Krievijas ģeopolitiķi, izvērtējot Krievijas ģeopolitisko dinamiku, t.i., galveno ģeopolitisko rādītāju (ģeogrāfiskais stāvoklis, robežas, komunikācijas, dabas resursi, ekonomikas attīstība, iedzīvotāju skaits, militārais spēks u.c.) attīstību, iesaka izvēlēties trešo stratēģiju - pozicionismu, - kas nozīmē spēku uzkrāšanu šodien un zaudējumu atgūšanu nākotnē.

Nav iemesla apgalvot, ka Krievijas ārpolitiskajām interesēm Centrālajā un Austrumeiropā būtu vienīgi ģeopolitisks pamatojums, tomēr katrā ziņā tas ir ietekmīgs un turpina pieņemties

spēkā. Latvijai ļoti svarīgi ir apzināties, kādas ir Krievijas iespējas īstenot savus ģeopolitiskos mērķus Centrālajā un Austrumeiropā, it īpaši Baltijā (par to - nodaļas beigās).

Atgriezīsimies pie jautājuma: kas ir ģeopolitika - zinātne vai ideoloģija? Viennozīmīgu atbildi dot ir grūti, tomēr varētu izteikt pieņēmumu, ka ģeopolitiku nevar definēt kā patstāvīgu zinātnes nozari. Ģeopolitiku var aplūkot divējādi. Pirmkārt, kā starptautisko attiecību teorijas neatņemamu sastāvdaļu, t.i., kā politisko ģeogrāfiju, kurai ir vērtība tikai starptautisko attiecību kontekstā un nevis kā ģeogrāfijas absolutizāciju un vērtēšanu atrauti no starptautisko attiecību daudzpusīgā rakstura. Par labu šādam viedoklim runā tas, ka ģeopolitika līdz šim nav spējusi radīt katras patstāvīgas zinātnes neatņemamo sastāvdaļu - tai raksturīgo patstāvīgu jēdzienu sistēmu. Ģeopolitika lieto šādus jēdzienus: telpa, valsts, komunikācijas, vara, robežas u.c.. Tie pieder pie citām, īstām zinātņu nozarēm - ģeogrāfijas, jurisprudences, politoloģijas, starptautisko attiecību teorijas. Tomēr ģeopolitiku arī nevar viennozīmīgi definēt kā ideoloģiju, t.i., sabiedriskās apziņas formu, kuras mērķis ir nevis pētīt pasauli, bet atšķirībā no zinātnes apzināti aizstāvēt kādu politisko spēku ārpolitiskās intereses. Milzīga ideoloģijas piedeva ģeopolitikai bija 20.-40. gados; tāda tai ir arī mūsdienu Krievijā. Un tomēr - tas vēl nav pietiekami, lai ģeopolitiku ierindotu "tīro" ideoloģiju vidū. Ģeopolitika var neklūt par zinātni, bet tai nav arī nenovēršami jāpaliek tikai un vienīgi ideoloģijai.

Mazās valstis un ģeopolitika

Šis apakšnodaļas mērķis ir mēģināt atbildēt uz jautājumu, vai maza valsts var izbēgt no sava ģeopolitiskā likteņa, tas ir, vai tai ir ģeopolitiska izvēle, vai arī - gluži otrādi - ģeopolitikas loģika ir nenovēršama. Atbilde uz šo jautājumu ir nepieciešama, lai atvieglotu Latvijas kā mazas valsts ģeopolitiskā stāvokļa novērtējumu un ģeopolitiskās orientācijas iespējamo prognozi. Uzreiz būtu jāuzsver, ka nav lielas jēgas aplūkot vispārinātas mazas valsts (jebkuras mazas valsts) attiecības ar apkārtējo telpu. Jo augstāks ir vispārinājuma limenis, jo šaurāks tā pielietojums pētniecībā. Tomēr var izcelt vairākas raksturīgas mazo valstu ģeopolitiskā stāvokļa iezīmes, kurām ir svarīga loma mazo valstu likteņos:

- mazā valsts atrodas stratēģiski nozīmīgā telpā (ģeogrāfiskais stāvoklis) vai - tieši pretēji - mazās valsts atrašanās vieta ir stratēģiski nenozīmīga;
- mazās valsts kaimiņi var būt citas mazas valstis, vidējas valstis vai lielas valstis (viena vai vairākas). Ja mazai valstij kaimiņos atrodas liela valsts, tad liktenīgs var kļūt šis lielās valsts tips: ja šī lielā valsts ir agresīva, revizionistiska, tās mērķos ietilpst mazās valsts aneksija; ja šī lielā valsts ir hegemonistiska (bet ne agresīva), tad tās mērķos ietilpst mazās valsts suverenitātes ierobežošana (dažādā apjomā un veidā), bet ne neatkarības pilnīga iznīcināšana un aneksija. Būtiski ir arī, vai mazās valsts tuvumā atrodas cita liela valsts - agresīvās valsts sāncense, kas zināmā mērā neitralizē šīs agresīvās valsts tieksmes, vēl jo vairāk - ja kaimiņos ir demokrātiska liela valsts, kurai nav agresīvu vai hegemonisku tieksmju;
- dabas apstākļi mazās valsts robežu joslā, iespējams, atvieglina šīs valsts sekmīgu aizstāvēšanu (kalni, upes, klimatiskie apstākļi; gandrīz vai klasisks ir Somijas piemērs 1939.-1940. gada Ziemas karā).

Bieži gan šādas dabiskās aizsardzības līnijas nav. Turklāt dabisko šķēršļu nozīme mazinās, attīstoties uzbrukuma (ofensīvas) tehnikai.

Ar ģeopolitiku nav tieši saistīts valsts iekšējais stiprums vai vājums, taču, ja mazā valsts ne vien atrodas bistamā ģeopolitiskā telpā, bet arī ir iekšēji vāja (*a weak state*), t.i., politiski, saimnieciski vai sabiedriskā noskaņojuma ziņā, tad šāda maza valsts ir gandrīz nolemta bojā ejai vai dažādām atkarības formām.

Turpretī Somijas piemērs 1939.-1940. gada karā demonstrēja citu modeli: maza valsts bistamā ģeopolitiskā telpā, blakus agresīvajai Padomju Savienībai, taču iekšēji stipra, demokrātiska valsts ar nesalaužamu gribu prata aizstāvēt savu neatkarību un nepieļaut, lai Maskava izlemj tās ģeopolitisko likteni.

Būtisks ir jautājums, vai starptautisko attiecību sistēma var ietekmēt mazas valsts ģeopolitisko likteni. Atbilde būs atkarīga no starptautisko attiecību sistēmas rakstura. Var minēt trīs izplatītākos starptautisko attiecību sistēmu veidus: hegemonistiskā sistēma, konfrontācijas sistēma un integrācijas sistēma.

Jaltas (Potsdamas) sistēma (1945-1990) bija **hegemoniska sistēma**, kurā Austrumeiropas valstis kopumā atradās PSRS militāri politisko satelītu stāvoklī. Versaļas sistēmu (1919-1939) varētu definēt kā **konfrontācijas sistēmu**, kurā pakāpeniski, sākot ar 30. gadu otro pusi, iezīmējās nacistiskās Vācijas hegemonijas tieksmes. Versaļas sistēmā mazās valstis bija vai nu revizionistisko valstu - Vācijas, PSRS, Itālijas - tieksmju objekts vai lielvalstu interešu sadursmes objekts, vai arī lielvalstu vienaldzības objekts

(piemēram, Portugāle). Abas šīs sistēmas var uzskatīt par apstiprinājumu mazo valstu ģeopolitiskā likteņa nenovēršamībai - tikai dažas mazās valstis spēja izvairīties no agresīvo lielvalstu ģeopolitiskajām tieksmēm.

Taču ir vēl trešā sistēma - **integrācijas sistēma**, kurā īstenojās Rietumeiropas valstu brīvprātīga apvienošanās un kura pastāvēja jau "aukstā kara" gados līdzās hegemoniskajai Jaltas sistēmai un pastāv vēl šobrīd pēc Jaltas sistēmas sabrukuma. Kritisks jautājums bijušajiem padomju hegemonijas objektiem Austrumeiropā, it īpaši mazajām Baltijas valstīm, kas pat nebija Austrumu bloka locekles, bet vienkārši tika okupētas un inkorporētas PSRS sastāvā 1940. gadā, ir jautājums par to, vai integrācijas procesi pēc kāda laika aptvers arī šīs mazās valstis un tādējādi ļaus izvairīties no Krievijas ģeopolitiskā tvēriena.

Atgriežoties pie šīs apakšnodalās pamatjautājuma - vai maza valsts var izvairīties no ģeopolitikas, pagaidām jāsecina, ka Austrumeiropas pēdējo 3-4 gadsimtu vēsture ir atstājusi maz vietas optimismam, bet citu kontinentu vai to atsevišķu daļu pieredze Baltijai praktiski nav derīga un var kalpot tikai teorētiskām prātulām. Ģeopolitiskie likumi dažādos laikos un dažādos kontinentos varbūt ir arī atšķirīgi, taču ģeopolitiskie likumi Austrumeiropā (un Baltijā jo īpaši) neapšaubāmi apliecina lielo valstu tieksmi pakļaut reģiona mazās vai vidējās valstis un tautas. Līdz ar to jāpāriet pie paša svarīgākā jautājuma - kāds ir Latvijas ģeopolitikais liktenis.

Latvija - vai ģeopolitiskā nolemība?

Latvijas ģeopolitiskā vide pēdējo astoņu gadsimtu laikā ir bijusi un joprojām ir ļoti nedroša. Latvija atrodas stratēģiski svarīgā telpā, īpaši no ģeopolitikas centrālā jautājuma - komunikāciju nozīmīguma - viedokļa. Latvijas stratēģiskais izvietojums jau kopš 12. gadsimta beigām saistīja tuvāku vai tālāku spēcīgo starptautisko attiecību subjektu (valstu, pilsētu apvienību) uzmanību, kas rezultējās Latvijas teritorijas iekarošanā un kuras dēļ Senlatvijā nespēja izveidoties valsts (valstis). Astoņsimt gadus vācu kolonizatori (brūņinieku ordeni, pilsētas, katoļu Baznīca) Dānija, Zviedrija, Polija-Lietuva, Krievija un nacistiskā Vācija pārvaldīja Latvijas zemi. Tikai 20. gadsimtā Latvija uz īsu brīdi ieguva valstisko neatkarību un līdz ar to kļuva par starptautisko attiecību subjektu. Vispirms pievērsisim uzmanību Latvijas ģeopolitiskā stāvokļa raksturojumam laikā no 1918. līdz 1940. gadam.

Latvija kļuva neatkarīga, pateicoties divu impēriju - cariskās Krievijas un ķeizariskās Vācijas - sabrukumam. Taču abu šo lielvalstu, kas noteica Latvijas ģeopolitisko likteni, novājināšanās bija pagaidu parādība. Ņemot vērā Krievijas un īpaši Vācijas potenciālu, to atdzimšana bija nenovēršama. Tas, tāpat arī abu valstu pretenziju pieteikšana uz Baltiju, bija vienīgi laika jautājums. Gan Vācija, gan Krievija bija potenciāli revizionistiskas valstis, kas abas vēlējās revidēt savu "Versaļu": Vācija - 1919. gada miera līgumu, Krievija - 1921. gada 18. marta Rīgas miera līgumu ar Poliju, kas no Krievijas atrāva plašas teritorijas Ukrainā un Baltkrievijā un kas pilnīgi sagrāva Krievijas ģeopolitisko tieksmju izredzes visā Austrumeiropā (tai skaitā Baltijā). Spēcīgākā revizioniste bija Vācija - sakautā Vācija, kas, no daudziem viedokļiem raugoties,

Versaļas sistēmas laikā tomēr bija izdevīgākā stāvoklī nekā iepriekšējā, Vīnes sistēmā. No ģeopolitikas viedokļa Vācijai Austrumeiropā nebija pretinieka. Liktenīgais jautājums Austrumeiropas valstīm, arī Baltijai bija, kā savaldīt hitleriskās Vācijas revizionismu? To varēja izdarīt tikai a) ar PSRS palīdzību; b) jaunajām valstīm cieši turoties kopā; c) Rietumu demokrātiem uzņemoties reālas drošības saistības Austrumeiropā. Nebija ne viena, ne otra, ne trešā. Īpaši jāuzsver, ka Padomju Savienība nevēlējās būt ģeopolitisks pretspars Vācijai - Austrumeiropa bija arī Maskavas revizionistisko tieksmju objekts. Aizstāvēt Polijas vai Baltijas valstu neatkarību PSRS nevēlējās. Tragiskais rezultāts kļuva redzams 1939. gadā, kad Lielbritānija un Francija beidzot saprata, ka Hitlers jāaptur. Bet bez sadarbības ar Maskavu Hitlera ekspansija Austrumeiropā nebija apturama. Savukārt Maskava Austrumeiropas valstu neatkarības dēļ karot ar Vāciju negribēja. Vai bija iespējams izrauties no Latvijas (tiklab arī Lietuvas, Igaunijas un Polijas) ģeopolitiskās nolemības? Teorētiski to varēja izdarīt divejādi.

Pirmkārt, ja tiktu īstenota jaunā starptautisko attiecību sistēma: ideālisms reālisma vietā, kolektīvā drošība spēku līdzsvara un lielvalstu stratēģisko interešu vietā. Kolektīvā drošība - visi par vienu, visi pret agresoru; agresija pret vienu no kolektīvās drošības institūcijas - Tautu Savienības - dalībniecēm bija jāuzskata par agresiju pret visām pārējām dalībvalstīm. Tāds ideālisms un universālisms, kas ignorēja dažādu valstu atšķirīgos priekšstatus par drošību un tās apdraudējumu, dažādās ģeopolitiskās realitātes un miera dalāmību, bija kaut kas neredzēts. Rezultāts nevarēja būt nekas cits kā vien Tautu Savienības sabrukums. Šī organizācija nenosargāja nevienu valsti no bojāejas.

Otrkārt, Latvija varēja izvairīties no geopolitikas, ja Latvijas drošība tiktu garantēta nevis ideālistiski (ar kolektīvās drošības un Tautu Savienības starpniecību), bet gan tradicionāli, tai piedaloties tradicionālā aizsardzības aliansē ar vienu vai vairākām lielvalstīm. Šāda tradicionāla drošība, kas balstās uz aliansi, Latvijai tomēr nebija pieejama. No piecām Eiropas lielvalstīm (Anglijas, Francijas, Vācijas, Krievijas un Polijas) divas - Vācija un Krievija - Latviju uzskatīja par sava revizionisma objektu. Polija, it īpaši liktenīgajā 30. gadu otrajā pusē, jau bija tik vāja, ka nespēja nodrošināt pati sevi, kur nu vēl citus. Anglija un Francija, balstoties uz tradicionālo spēka līdzsvara filozofiju, neuzskatīja Baltijas valstis par savu stratēģisko interešu objektu tieši tādēļ, ka Baltijas valstis bija nenozīmīgas Eiropas spēku līdzsvara kontekstā. Baltijas valstu liktenis tām bija vienaldzīgs. Līdz ar to ideālā drošības sistēma - kolektīvā drošība - kurā Latvijai formāli bija sava vieta, sabruka, jo tā bija vienīgi teorija, bet teorija nedod drošību. Vairāk vai mazāk reālistiskā drošības sistēmā - tradicionālā aliansē - Latvijai vietas nebija. 1939.-1940. gads demonstrēja geopolitisko nenovēršamību.

Latvija kā neatkarīga valsts atdzima 1990.-1991. gadā, un atkal impērijas (PSRS) geopolitiskā sabrukuma rezultātā. Uz cik ilgu laiku? Šobrīd varētu "izsekot" šādai tendencei, kas attiecas vismaz uz 20. gadsimtu. Vīnes sistēmas pēdējos gados (1900-1914) Latvija kā Krievijas impērijas sastāvdaļa bija nebrīva, toties droša (tik lielā mērā, cik tās drošību garantēja cariskā Krievija). Versaļas sistēmā (1919-1939) Latvija bija brīva, bet nedroša - geopolitiski, stratēģiski, ekonomiski. Jaltas (Potsdamas) sistēmā (1945-1990) Latvija atkal bija nebrīva, bet droša, jo tā atradās padomju kodolvairoga aizsegā. Bet pēc Jaltas? Atkal brīva un nedroša?

Noskaidrosim, kāds ir Latvijas geopolitiskais stāvoklis šobrīd. Atšķirībā no 20.-30. gadiem, kad Latvija bija divu revizionistisku valstu - Vācijas un Krievijas - geopolitisko tieksmju objekts, patlaban Latvija ir tikai vienas - Krievijas - geopolitisko interešu lokā. Nevienai citai lielvalstij geopolitisku interešu Baltijā nav; šobrīd tas jau jāvērtē kā Latvijai neizdevīgs faktors. Sakarā ar jau minētajiem Krievijas priekšstatiem par Baltiju kā neizbēgamu Krievijas geopolitiskajam tvērienam, Krievija nevēlas pieļaut, ka tās geopolitisko interešu telpā iekļūtu tādas drošības organizācijas, kas ļautu baltiešiem pārvarēt geopolitisko nolemtību. Līdz ar to mums kļūst skaidrs, ka Krievijas opozīcijai pret Baltijas valstu uzņemšanu NATO ir arī geopolitisks pamatojums: NATO var vienīgi kavēt Krievijas geopolitisko un stratēģisko interešu īstenošanu Baltijā. Krievija pašlaik atklāti neiebilst pret Latvijas vēlmi iestāties Eiropas Savienībā, taču, kā man šķiet, arī piedalīšanās Eiropas Savienībā neatbilst Krievijas priekšstatiem par Latviju kā tās īpašo interešu un iespaida sferu.

Latvijas stāvokļa geoekonomiskais aspekts (par geoekonomiku sauc ekonomikas izmantošanu hegemonistisku ārpolitisko mērķu realizēšanā; geoekonomikas līdzekļi ir ekonomiskais spiediens, ekonomiskās sankcijas, ekonomiskais karš u. tml.). 20.-30. gados, Versaļas sistēmas laikā geoekonomiku savā labā izmantoja Vācija. Pat ja pie varas nebūtu nācis Hitlers, Vācijas ekonomiskā dominēšana Vidusaustrumeiropā (no vācu vārda *Ostmitteleuropa*), tai skaitā Baltijā, nebija novēršama. Šobrīd geoekonomiku Baltijas telpā izmanto vienīgi Krievija. Vai Latvija spēs no tās izvairīties, būs atkarīgs galvenokārt no Latvijas spējas iesaistīties Eiropas Savienībā un no Eiropas Savienības gatavības uzņemt Latviju. Šobrīd Krievijas geoekonomisko centienu galvenā svira ir Latvijas

energoatkarība no Krievijas.

Cits aspekts - Latvija kā vāja valsts (*weak state*) Krievijas geopolitisko interešu lokā. Viena no Latvijai raksturīgām iezīmēm, kurai gan nav tieša sakara ar geopolitiku, bet kura tomēr var kalpot Krievijas geopolitiskajām interesēm, apgrūtinot Latvijas iekļaušanos Eiropas ekonomikā un drošības struktūrās, ir tas, ka Latvija ir ne tikai maza valsts sev bīstamā geopolitiskā telpā, bet arī vāja valsts. Tas ir, iekšēji vāja valsts, ar vājumu šeit saprotot iekšējo sociālpolitisko un ideoloģisko ievainojamību jeb, citiem vārdiem, sabiedrības iekšējo pretrunu dziļumu (sociālās, ekonomiskās, etniskās u.t.t.). Latvija iekšēji vājas valsts virzienā attīstījās jau 30. gados. 1934. gada 15. maija apvērsumam bija arī tieša ietekme uz valsts drošību - 1940. gadu Latvija sagaidīja kā autokrātiska valsts, kurai aktuāli bija ne vien ārējie draudi, bet arī iekšējās drošības problēmas. Šobrīd, pēc piecdesmit okupācijas gadiem, Latvija ir vēl vājāka. Vājas ir gan valsts institūcijas, gan daudziem pašas valsts ideja; valstī ir liels nepilsoņu skaits; daudziem nav skaidrs valsts ekonomiskās attīstības modelis. Latvijas iekšējo vājumu mēs aplūkojam sakarā ar potenciāliem ārējiem draudiem, jo vājums nosaka valsts atvērtību šādiem draudiem.

Tagad mēģināsim atbildēt uz jautājumu, vai Latvija var izvairīties no geopolitiskās nolemtības. Teorētiski iespējami šādi risinājumi:

Pirmais un drošākais veids ir neatgriezeniska demokrātijas nostiprināšanās Krievijā. Drošības "ģeogrāfija" nav "tīra", tā ir atkarīga no politikas. Krievija Latvijai blakus būs vienmēr, taču Latvijas drošības ģeogrāfija radikāli atšķirsies atkarībā no tā, kurš

Krievijā būs pie varas: demokrāti, mēreni impēristi vai agresīvi šovinisti. Blakus demokrātiskai Krievijai Latvija varētu baudīt visas geopolitiskās priekšrocības, vispirms tās, ko dod saimnieciskie sakari, komunikācijas ("tilta" ideja). Diemžēl neviens nevar būt drošs, ka Krievija ir neatgriezeniski nostājusies uz demokrātijas un miermīlīgas ārējās politikas ceļa un nelolo geopolitiska revanša cerības.

Otrs veids ir Latvijas iekļaušanās Eiropas ekonomiskajā un drošības sistēmā; ar šo integrēšanos varētu vismaz daļēji kompensēt mūsu valsts geopolitisko ievainojamību. Šeit tomēr ir vairāki Latvijai neizdevīgi apstākļi. Šobrīd vēl nebūtu pamata apgalvot, ka Eiropā ir neatgriezeniski nostiprinājusies integrācijas tendence. Nedz saimniecības, nedz drošības sistēmas jomā. Prognozes ir pretrunīgas. Piemēram, Henrijs Kisindžers (Kissinger) uzskata, ka nākotne pieder pagātnei - tradicionālai lielvalstu spēku līdzsvara un stratēģisko interešu politikai, drošības politikas renacionalizācijai. Šādā sistēmā Latvijas izredzes pārvarēt geopolitiku būtu minimālas - pagātnē Latvijai nav nākotnes. Konkrētākas politikas jomā svarīgākais ir jautājums par Eiropas Savienības (ES) kā Latvijai daudz maz reāli sasniedzamas organizācijas nākotni. ES paplašināšanās, ietverot Baltiju, vismaz daļēji atrisinātu geopolitiskās drošības problēmu. Daudz mazāk pamata ir saistīt Latvijas cerības ar NATO - tradicionālu aizsardzības aliansi ar stingrām saistībām par visu dalībvalstu drošības garantēšanu. Tradicionālā drošība Latvijai nebija pieejama 20.-30. gados; jāšaubās, vai tā būs pieejama arī tagad, jo tradicionālā drošība ir cieši saistīta ar alianses dalībvalstu stratēģiskām interesēm, to drošības apdraudējumu u.tml. Grūti iedomāties, ka sešpadsmit NATO dalībvalstis būs vienprātis, ka Latvijas drošība (vai nedrošība) ir arī viņu problē-

ma un ka Latvijai jāsaņem visu 16 valstu drošības garantijas, ieskaitot pat pašas svarīgākās - kodolgarantijas. Man šķiet, ka tradicionālā, klasiskā veidā, tas ir, ar kolektīvās aizsardzības alianšes palīdzību Latvijas drošība vispār nav nodrošināma. Tas Latviju nebūt neierindo kādā sevišķā valstu grupā; gluži otrādi - tradicionālā Rietumu drošība praktiski nav pieejama nevienai bijušai Austrumu bloka valstij, nemaz nerunājot par bijušajām PSRS republikām.

Latvija var veicināt ģeopolitikas pārvarēšanu, vismaz daļēji - pārvarot savu iekšējo vājumu un virzoties pretī tādai situācijai, kad Latvija būs maza (citāda tā vienkārši nevar būt), bet iekšēji stipra valsts. Ja Latvijā nekļūst par iekšēji stipru valsti, tas nozīmēs, ka tā neizmantos vēsturiskas izdevības brīdi. Kaimiņos esošā Krievija ir potenciāls draudu avots, bet Krievija pati patlaban ir vājāka nekā jebkad. Tās nacionālais kopprodukts 1995. gadā ir 10-13% no ASV kopprodukta (salīdzinājumam: Lielbritānijai šī attiecība ir 16%, Itālijai - 17%, Francijai - 19%). Turklāt Krieviju sagaida ģeopolitiski izaicinājumi Tālajos Austrumos (Ķīna, varbūt pat Japāna) un Dienvidos (musulmaņu fundamentālisms). Latvija nedrīkst palaist garām vienreizējo izdevību un vilcināties sakārtot valsts ekonomiku, starpnacionālās attiecības, valsts institūciju darbu un citas valsts iekšējo spēku (vai vājumu) noteicošās jomas.

"Aukstais karš" un nosacītā starptautisko attiecību sistēmas bipolaritāte ir pagātnē, bet to vietā vēl nav izveidojusies jauna, integrējoša Eiropas starptautisko attiecību sistēma, kurā būtu apvienotas gan Centrālās un Austrumeiropas mazās valstis - bijušās Padomju Savienības agresijas upuri - gan jaunā Krievija. Ģeopolitiski Latvija joprojām ir nedroša. Jaunā starptautisko

attiecību sistēma vēl tikai veidojas, un mēs vēl nevaram skaidri zināt, kāda tā izveidosies un kāda būs mazo valstu loma tajā. Līdzdalība tradicionālos drošības blokos (alianšēs), visticamāk, mums nebūs reāla, un arī vieta pasaules ekonomikā būs grūti jāizcīna. Latvijas ārpolitikas vide pārredzamā nākotnē būs pietiekoši nedroša, un valsts drošība jebkurā tās izpaušmē prasīs mūsu neatslābstošu uzmanību.

Izmantotā literatūra

Kissinger, H., *Diplomacy* (Simon & Schuster: New York, 1994).

Buzan, B., *People, States and Fear* (New York, 1991).

Bjöl, E., *The Small State in International Politics*.

Разуваев, В., *Геополитика постсоветского пространства* (Институт Европы: Москва, 1993).

Сорокин, К., 'Геополитика современного мира и Россия,' *Палис*, No 1 (1995).

Bibliografija

Armstrup, N., 'The perennial problem of small states: a survey of research efforts,' *Cooperation and Conflict*, vol. 11, no. 3 (1976), pp. 163-182.

Barston, R.P. (ed.), *The Other Powers. Studies in the Foreign Policies of Small States* (George Allen & Unwin: London, 1973).

Bjøl, E., 'The power of the weak,' *Cooperation and Conflict*, vol. 3 (1968), pp. 157-168.

Brown, P.G. and Shue, H. (eds.), *Boundaries. National Autonomy and Its Limits* (Rowman & Littlefield, 1981).

Chay, J. and Ross, T.E. (eds.), *Buffer States in World Politics* (Westview Press: Boulder, CO, 1986).

Clarke, C. and Payne, T. (eds.), *Politics, Security and Development of Small States* (London, 1987).

Dommen, E. and Hein, P. (eds.), *States, Microstates and Islands* (Croom Helm: London, Sidney, Dower, New Hampshire, 1985).

Elman, M.F., 'The foreign policies of small states: challenging neo-realism in its own backyard,' *British Journal of Political Science*, vol.25, no. 2 (Apr. 1995), pp. 171-217.

Fox, A.B., *The Power of Small States. Diplomacy in World War II* (University of Chicago Press: Chicago, 1959).

Fox, A.B., *The Politics of Attraction* (Columbia University Press: New York, 1977).

Gilpin, R., *War and Change in International Politics* (Cambridge University Press: Cambridge, 1981).

Goldmann, K. and Sjøsted, G. (eds.), *Power, Capabilities, Interdependence. Problems in the Study of International Influence* (Sage Publications: London, Beverly Hills, 1979).

Handel, M., *Weak States in International System* (Frank Cass & Co, Ltd.: London, 1981).

Holl, O. (ed.), *Small States in Europe and Dependence* (Braumuller: Vienna, 1983).

Holsti, K.J., *Change in the International System* (Edvard Elgar: Aldershot, Brookfield, 1991).

Holsti, K.J., *Why Nations Realign: Foreign Policy Restructuring in the Postwar World* (Allen & Unwin: London, 1982).

Holsti, O. et.al., *Unity and Disintegration in International Alliances* (John Wiley & Sons: New York, 1973).

Jaquet, L.G.M., 'The role of a small state within alliance systems,' eds. A. Schou and A.O. Brundtland, *Small States in International Relations* (Almqvist & Wiksell: Stockholm, 1971).

Jones, B.R.J. and Willets, P. (eds.), *Interdependence on Trial. Studies in the Theory and Reality of Contemporary Interdependence* (Frances Pinter: London, 1984).

Kelstrup, M., 'Small states and European Integration,' ed. I.Petersen, *The Nordic Countries and the EC* (1993).

Keohane, R.O., 'Lilliputians' dilemmas: small states in international politics,' *International Organization*, 1969.

Keohane, R.O., 'The big influence of small allies,' *Foreign Policy*, 1971, pp. 164-182.

Knudsen, O.F., 'Of lambs and lions: relations between great powers and their smaller neighbors,' *Cooperation and Conflict*, vol. 23 (1988), pp. 111-122.

Knudsen, O.F., *Sharing Borders With a Great Power. An Examination of Small State Predicament*, NUPI Report, May 1992.

Mathisen, T., *The Functions of Small States in the Strategies of the Great Powers* (Universitetsforlaget: Oslo, 1971).

Moon, B.E., 'The foreign policy of the dependent state,' *International Studies Quarterly*, vol. 27 (1983), pp. 315-340.

Mouritzen, H., *Finlandization. Towards a General Theory of Adaptive Politics* (Aldershot, Avebury, 1988).

Partem, M.G., 'The buffer system in international relations,' *Journal of Conflict Resolution*, vol. 27, no. 1 (1983), pp. 3-26.

Plischke, E., *Microstates in World Affairs. Policy Problems and Options* (Washington, D.C., 1977).

Rothstein, R.L., *Alliances and Small Powers* (New York, London, 1968).

Sens, A., *The Security of Small States in Post-Cold War Europe: A New Research Agenda?*, The University of British Columbia, Institute of International Relations, Working Paper no. 1 (Jan. 1994).

Vayrynen, R., 'Constraints and opportunities in the foreign policies of small states,' ed. B. Heurlin, *Danmark og det Internationale System* (1989).

Vayrynen, R., 'The positions of small powers in the West European network of economic relations,' *European Journal of Political Research*, no. 2 (1974), pp. 143-178.

Vital, D., *Inequality of States* (Clarendon Press: Oxford, 1967).

Vital, D., *The Survival of Small States. Studies in Small Power/Great Power Conflict* (Oxford University Press: London, 1971).

Latvijas Ārpolitikas Institūta publikāciju sērijas

Pasaules politikas aktualitātes

1992

Andris Ozoliņš. *Eiropas Kopiena: Latvijas vārti uz Eiropu?*

1993

Kārlis Eihenaums. *Eiropas Drošības un sadarbības apspriede: mainīgā loma.*

1993

Jeļena Staburova. *Latvija-Ķīna-Taivana: trīsstūris vai aplis?*

Baltijas drošības studijas

1993

Uldis Cērps. *Politiskās partijas demokrātiskā sistēmā: Zviedrijas pieredze.*

1994

Inesis Feldmanis, Aivars Stranga. *The Destiny of the Baltic Entente.*

1934-1940.

1995

Baltijas valstis ceļā uz Eiropas Savienību (drošības aspekti).

Konferences materiāli.

Pasaule kabatā

1993

Guntis Štamers. *Latvia Today.*

1994

Edgars Katajs. *Japāna: vakar un šodien.*

1995

Guntis Štamers. *Latvia Today.*

Fundamentāli pētījumi

1993

Inesis Feldmanis, Aivars Stranga, Mārtiņš Virsis. *Latvijas ārpolitika un starptautiskais stāvoklis (30. gadu otrā puse).*

Šī grāmata iespiesta A/S "Preses nams", Rīgā, Balasta dambī 3. Tirāža: 1000

4409

0.8

Grāmata "Latvija pasaules politikā: iespējas un ierobežojumi" ir pirmais izdevums latviešu valodā, kas mēģina aplūkot galvenās atziņas un pieejas mazo valstu politikas izpētē.

Latvija, atgūdamā savu valstiskumu, ir kļuvusi par plintiesīgu starptautiskās sistēmas sastāvdaļu. Iekļaujoties pasaules politikā, jāapzinās, kādas ir Latvijas kā mazas valsts iespējas un ierobežojumi, īstenojot savus ārpolitiskos mērķus. Pēc Otrā pasaules kara uzkrātā pieredze sniedz interesantu vielu pārdomām, meklējot atbildi uz jautājumu, vai mūs - resursu un neērtā ģeogrāfiskā izvietojuma ziņā - esam spējīgi saglabāt valstisko neatkarību un kaut nedaudz ietekmēt pasaulē notiekošos procesus tā, lai tie neapdraudētu mūsu valsts un tautas pastāvēšanu. Grāmatas autori ir centušies aplūkot mazo valstu rīcībā esošos līdzekļus un to izmantošanas iespējas Latvijas kontekstā.

Laikā, kad Latvija ir vairākkārt apliecinājusi savu negrozāmo vēlmi iekļauties gan Eiropas Savienībā, gan NATO, gan arī topošajās Eiropas drošības struktūrās, mazo valstu uzvedības izpratne lielās politiskās spēlēs palīdzēs visiem tiem, kuri interesējas par pasaules politikas notikumiem, rast idejas pārdomām un varbūt arī praktiskiem risinājumiem.